

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Διπλωματική Εργασία:

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ

Η Επίδραση του Κριτηρίου της Δημοκρατικής Λειτουργίας των Θεσμών

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κυρία Susannah Verney

Φοιτήτρια: Ολιβέρα Τζώρτζεβιτς

Αριθμός μητρώου: 24215

Αύγουστος 2006

Αθήνα

«As to the future, the task is not to foresee it, but to enable it»

Antoine de Saint-Exipery

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ...

Αποτελεί ιδιαίτερη χαρά για μένα το γεγονός ότι σχεδόν μια δεκαετία παραμονής μου στην Ελλάδα ολοκληρώνεται μαζί με την εργασία αυτή. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους του καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ευρωπαϊκές και Διεθνείς Σπουδές» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών που με στήριξαν απλόχερα. Οφείλω ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη στους καθηγητές μου Λουκά Τσούκαλη, Μιχάλη Τσινισιζέλη και Κώστα Υφαντή, που με βοήθησαν στις πιο δύσκολες εποχές. Οφείλω, επίσης, ένα ευχαριστώ στην καθηγήτριά μου την κυρία Susannah Verney, που δέχθηκε να επιβλέψει την συγγραφή της εργασίας και το έκανε με τόσο επιμελή τρόπο.

Ευχαριστώ τους συμφοιτητές μου για την ανοχή τους για τα λάθη μου, και ιδιαίτερα την Κωνσταντίνα Καλογεροπούλου και την Παρασκευή Μπρούστα για την αμέριστη συμπαράσταση που μου προσέφεραν όποτε υπήρχε ανάγκη. Ευχαριστώ επίσης τη φίλη μου Dragana Bjelica, για την βοήθειά της στην εξεύρεση υλικού για την συγγραφή της εργασίας.

Ευχαριστώ την εταιρία στην οποία εργάζομαι που μου πρόσφερε άνεση στα όνειρα μου.

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στη μητέρα μου η οποία με έμαθε ότι η πραγματική αγάπη είναι και αξίζει, μόνο όταν υπάρχει χωρίς όρους και περιορισμούς.

Την εργασία αφιερώνω στον Δ.Χ. Είναι ο άνθρωπος στον οποίο οφείλω το μεγαλύτερο σεβασμό, την ευγνωμοσύνη και ένα μεγάλο ευχαριστώ για τόσα πολλά. Είναι αυτός που μου υπέδειξε, με τον διακριτικό του τρόπο, ότι πίσω από το παιχνίδι των γραμμάτων βρίσκεται ο θαυμαστός κόσμος της επιστήμης που αναζητά την ανακάλυψη, αλλά και ότι στο παιχνίδι της ζωής υπάρχουν άνθρωποι που αξίζουν κάθε σεβασμό και αγάπη. Τον ευχαριστώ για την υπομονή, υποστήριξη και την εμπιστοσύνη του.

Στον Δ.Χ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	1
---------------	---

ΜΕΡΟΣ Α

Κεφάλαιο 1

Η Έννοια του Εξευρωπαϊσμού.....	6
---------------------------------	---

Κεφάλαιο 2

Η Αρχή της Αιρεσιμότητας ως Μεθόδου Εξευρωπαϊσμού.....	11
--	----

<i>Μηχανισμοί του Εξευρωπαϊσμού των Υποψηφίων Χωρών.....</i>	<i>12</i>
--	-----------

<i>Οι Διαδικασίες της Σύγκλισης και της Αιρεσιμότητας.....</i>	<i>15</i>
--	-----------

Κεφάλαιο 3

Αναπτύσσοντας το Δημοκρατικό Κριτήριο.....	16
--	----

<i>Η Εξέλιξη του Δημοκρατικού Κριτηρίου: Κριτήρια της Κοπεγχάγης και Ατζέντα 2000.....</i>	<i>17</i>
--	-----------

ΜΕΡΟΣ Β

Κεφάλαιο 4

Η Κληρονομιά των Προηγούμενων Καθεστώτων.....	20
---	----

Κεφάλαιο 5

Η Δημοκρατική Λειτουργία των Θεσμών στη μετά-Milosevic Εποχή.....	23
---	----

Κεφάλαιο 6

Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση για τη Σερβία.....	24
---	----

<i>Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση της Δημοκρατικής Λειτουργίας των Θεσμών στη Σερβία-Μαυροβούνιο.....</i>	<i>27</i>
---	-----------

<i>Μηχανισμοί για τον Εξευρωπαϊσμό των Θεσμών στη Σερβία.....</i>	<i>31</i>
---	-----------

Συμπεράσματα.....	35
-------------------	----

Βιβλιογραφία.....	38
-------------------	----

Εισαγωγή

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η εξέταση της σχέσης μεταξύ εξευρωπαϊσμού και εκδημοκρατισμού της Σερβίας, και κυρίως του τρόπου με τον οποίο ο εξευρωπαϊσμός επιδρά στη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών. Η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού μιας χώρας όπως η Σερβία που βρίσκεται εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) αλλά που επιδιώκει την πλήρη ένταξη, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι εξελίσσεται μέσα από μια ασύμμετρη σχέση μεταξύ των μερών. Αυτή η σχέση, προσφέρει στην ΕΕ τη δυνατότητα να θέτει τους «κανόνες του παιχνιδιού» και στην τρίτη χώρα να λειτουργεί ως αποδέκτης τους. Η Σερβία, ως μια τέτοια τρίτη χώρα, παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες αναφορικά τόσο με τη διαδικασία μετάβασης στη δημοκρατία όσο και με την προοπτική εξευρωπαϊσμού της, που εντοπίζονται στο ταραγμένο πρόσφατο παρελθόν της χώρας. Μια δεκαετία πίσω, τα γεγονότα των Δυτικών Βαλκανίων κατέδειξαν την ανάγκη να τοποθετηθεί η περιοχή ψηλά στην ημερήσια διάταξη των ευρωπαϊκών κρατών. Σήμερα, τα προβλήματα που άφησαν οι πολεμικές συρράξεις αναζητούν επίμονα, και με επίπονες διαδικασίες, την επίλυσή τους, προκειμένου να διασφαλιστεί η σταθερότητα της περιοχής και να ανοίξει η προοπτική για την εμπέδωση της δημοκρατίας και την οικονομική ευημερία των πολιτών. Στο πλαίσιο αυτό, η Σερβία δεν αποτελεί μόνον μέρος του προβλήματος αλλά και της λύσης των ανοιχτών ζητημάτων της περιοχής, ενώ η επιρροή που ασκεί η ΕΕ για το μέλλον της χώρας είναι τέτοια, που μπορεί να συμβάλλει στην προώθηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων για τον εκδημοκρατισμό της Σερβίας.

Η μελέτη εστιάζεται στον τρόπο με τον οποίο το πολιτικό αποτέλεσμα της σχέσης μεταξύ εξευρωπαϊσμού και εκδημοκρατισμού επηρεάζει την προσαρμογή των εθνικών συστημάτων στο θεσμικό και αξιακό πλαίσιο της ΕΕ. Και οι δύο έννοιες αποτελούν δυναμικά - εξελικτικά - πολιτικά φαινόμενα, τα οποία αποτυπώνουν σε μια δεδομένη ιστορική συγκυρία το δικό τους ειδικό βάρος στην ευρύτερη διαδικασία συστημικής αλλαγής που διατρέχει ένα εθνικό πολιτικό σύστημα που επιθυμεί να ενταχτεί στο θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η μελέτη εκλαμβάνει τη έννοια του εξευρωπαϊσμού τόσο σε σχέση με την ικανότητα θεσμικής προσαρμογής μιας τρίτης χώρας (επιλέξιμη, υποψήφιας ή υπό ένταξη) όσο και σε σχέση με τη διαδικασία διάχυσης πολιτικών αξιών (είτε ως απόρροια της διαδικασίας θεσμικής προσαρμογής, είτε ως διαδικασίας πολιτικής εκμάθησης και διαμόρφωσης

μιας δημοκρατικής κουλτούρας). Η δε έννοια του εκδημοκρατισμού αντιπροσωπεύει ένα εξίσου δυναμικό φαινόμενο, το οποίο υποδηλώνει μια συγκεκριμένη καταληκτική κατάσταση μέσα από μια σειρά θεσμικών και αξιακών αλλαγών που συντείνουν στη διαμόρφωση μιας κοινωνικά νομιμοποιημένης δημόσιας πολιτικής εξουσίας. Η εν λόγω διαδικασία, όπως άλλωστε και αυτή του εξευρωπαϊσμού, δεν είναι δυνατόν να νοηθούν είτε ως αυτόματες είτε ως ευθύγραμμες διαδικασίες, αλλά ως πεδία ανάπτυξης ενός θεσμοθετημένου και συμμετοχικού συστήματος διακυβέρνησης. Από εδώ προκύπτει και η υπόθεση εργασίας της μελέτης, η οποία, όπως σημειώνεται πιο κάτω, προβάλλει την αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο διαδικασιών.

Το κίνητρο για τη συγγραφή της εν λόγω μελέτης προκύπτει σαφώς από την ολοένα και πιο σημαντική επιρροή που ασκεί η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού σε κράτη που αναζητούν μια νέα δημοκρατική προοπτική εντός ενός ευρύτερου πολιτικού συστήματος, όπως η ΕΕ. Η μελέτη μας βοηθά επίσης να συνδέσουμε συγκεκριμένες διαδικασίες συστημικής προσαρμογής με συγκεκριμένα προβλήματα που σχετίζονται τόσο με τη λειτουργία του Σερβικού πολιτικού συστήματος, όσο και με ζητήματα που αφορούν τις δυσκολίες ανάπτυξης μιας κοινής δημοκρατικής συνείδησης σε σχέση με την προοπτική συμμετοχής σε ένα ιδιότυπο, εξελικτικό και ιστορικά πρωτόγνωρο πλαίσιο συνάσκησης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων, όπως η ΕΕ. Και ακριβώς λόγω του ιδιότυπου χαρακτήρα της ΕΕ ως φορέα εκδημοκρατισμού και πολιτικών μεταρρυθμίσεων, προκύπτει το ζήτημα για το αν υπάρχει μια ενιαία, ουσιαστική και αποτελεσματική στρατηγική εκ μέρους της ΕΕ για την καλύτερη δυνατή συμβολή στη διαδικασία μετασχηματισμού των ενδιαφερομένων κρατών.

Η περιπτώσιολογική έρευνα της μελέτης αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα όρια του εξευρωπαϊσμού του Σερβικού πολιτικού συστήματος προσδιορίζονται από τα ίδια τα όρια του εκδημοκρατισμού του. Αναπτύσσεται με άλλα λόγια μια διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο πολιτικών διαδικασιών, η οποία είναι σε θέση να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό το μέλλον της εθνικής πολιτείας, στην προσπάθειά της να ενσωματώσει στο εσωτερικό της μια σειρά από ουσιώδεις και συχνά επίπονες θεσμικές μεταρρυθμίσεις για να εκπληρώσει τους όρους και τις προϋποθέσεις για τη έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων και, σε δεύτερο χρόνο, για την ίδια την ένταξη. Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση εργασίας της μελέτης είναι ότι *τα όρια του εξευρωπαϊσμού της Σερβίας προσδιορίζονται από τα όρια του εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματός της. Οι εξωσυστημικοί παράγοντες, όπως η ΕΕ και οι μηχανισμοί που διαθέτει για τον επηρεασμό της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της*

Σερβίας δεν είναι σε θέση να διεισδύσουν στον σκληρό πυρήνα του σερβικού πολιτικού συστήματος, ο οποίος δημιουργεί αντίρροπες δυνάμεις, ικανές να αναστείλουν σε σημαντικό βαθμό την πολιτική και, κατ' επέκταση, τη δημοκρατική δυναμική που υπόσχεται η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού. Στο βαθμό μάλιστα κατά τον οποίο ο εξευρωπαϊσμός της Σερβίας ταυτίζεται με τον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος και δεν λαμβάνει τη μορφή μιας μαζικής κινητοποίησης όλων των δυνάμεων της χώρας για τη διαμόρφωση νέων κοινωνικών και πολιτικών συμμαχιών - με στόχο την ανάδυση μιας νέας ευρωπαϊκής προοπτικής που θα συνοδεύεται από ουσιαστικές τομές τόσο στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας όσο και στη συμμετοχή των πολιτών στη νομιμοποίηση αυτής της εξουσίας - η Σερβία θα παραμένει στη φάση της «ατελούς», «ανολοκλήρωτης» και, άρα, «αποτυχημένης μετάβασης».

Στην πορεία της χώρας προς τον εκδημοκρατισμό, το κριτήριο στο οποίο επικεντρώνεται η μελέτη είναι η δημοκρατική λειτουργία των πολιτικών θεσμών. Το κριτήριο αυτό αποτελεί μέρος του πολιτικού κριτηρίου της Κοπεγχάγης, το οποίο καλούνται τα υποψήφια κράτη να ικανοποιήσουν πρώτο, αποτελώντας προϋπόθεση για να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις για την προσχώρησή τους στην ΕΕ. Τα κριτήρια της Κοπεγχάγης αφορούν κυρίως τρεις τομείς: τον πολιτικό, τον οικονομικό και τη δυνατότητα ανάληψης υποχρεώσεων που προκύπτουν από την ιδιότητα του μέλους. Η μελέτη εξετάζει το κριτήριο της δημοκρατικής λειτουργίας των θεσμών για τους εξής λόγους. Πρώτον, το κριτήριο αυτό συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη και εδραίωση της εμπιστοσύνης των πολιτών στην εύρυθμη και δημοκρατική λειτουργία του πολιτικού συστήματος συνολικά. Με άλλα λόγια, επηρεάζει την ποιότητα της κοινωνικής νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος εκ μέρους των μελών της πολιτικής κοινωνίας - νομιμοποίηση, η οποία είναι έτσι σε θέση να εδραιωθεί σε σταθερές δημοκρατικές βάσεις. Και δεύτερον, το δημοκρατικό κριτήριο αποδίδει ουσιαστικό περιεχόμενο στην πολιτική συγκρότηση και λειτουργία του κράτους δικαίου, ως θεμελιώδους πυλώνα του σύγχρονου δημοκρατικού πολιτισμού. Το εν λόγω κριτήριο μετατοπίζει την έμφαση από το πώς διασφαλίζεται ο δημόσιος έλεγχος της νομιμότητας και η χρηστή εφαρμογή των νόμων στο πλαίσιο μιας ευνομούμενης πολιτείας, στο εξίσου σημαντικό ερώτημα πόσο δημοκρατικά λειτουργούν οι μηχανισμοί παραγωγής νομοθεσίας, εστιάζοντας στις προϋποθέσεις συγκρότησης ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου, που χαίρει της εμπιστοσύνης των πολιτών.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται αποσκοπεί σε μια ισόρροπη ανάπτυξη επιχειρημάτων που αντλούν την αναλυτική λογική τους τόσο από την

εξέταση κανονιστικών ζητημάτων - αναφορικά με τη φύση και το περιεχόμενο των διαδικασιών του εξευρωπαϊσμού και του εκδημοκρατισμού - όσο και από μια περισσότερο εμπειρική ανάγνωση της θεσμικής και πολιτικής πραγματικότητας της Σερβίας σε σχέση με την ανάπτυξη μηχανισμών προσαρμογής εκ μέρους της ΕΕ. Για την εξέταση της υπόθεσης εργασίας, η οποία συνδέει τον εκδημοκρατισμό του Σερβικού πολιτικού συστήματος με τη διεισδυτικότητα και αποτελεσματικότητα των διαδικασιών εξευρωπαϊσμού του, είναι σκόπιμο να προσδιορισθούν οι δυνάμεις που εμποδίζουν τη δημοκρατική λειτουργία των πολιτικών θεσμών, να εξεταστεί κατά πόσο το πολιτικό κριτήριο της ΕΕ αναφέρεται στην ουσία των προβλημάτων εκδημοκρατισμού της Σερβίας και, άρα, των πραγματικών δυνατοτήτων για βιώσιμες δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, και αν οι μηχανισμοί της ΕΕ είναι σε θέση να επιφέρουν μια νέα πολιτική πραγματικότητα στη Σερβία, ικανή να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις δυνάμεις που λειτουργούν ανασταλτικά στον εκδημοκρατισμό.

Η εξέταση της Σερβικής περίπτωσης χρονικά περιορίζεται στην περίοδο από τον Οκτώβριο του 2000 έως τον Οκτώβριο του 2005. Και αυτό για τους εξής κυρίως λόγους. Το 2000 αποτελεί σταθμό στη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Σερβίας, λόγω της κατάρρευσης του καθεστώτος Milosevic, η οποία άνοιξε την προοπτική για τη μετάβαση στη δημοκρατία, προσφέροντας στην ΕΕ μια πιο ουσιαστική δυνατότητα επιρροής στο Σερβικό πολιτικό σύστημα. Ο Οκτώβριος του 2005, ως καταληκτικό χρονικό σημείο της μελέτης αφορά την περίοδο που ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της Συμφωνίας Σταθερότητας και Σύνδεσης, ανοίγοντας με τον τρόπο αυτό νέες προοπτικές για τη διαδικασία του εξευρωπαϊσμού. Συνολικά, η προσέγγιση που υιοθετείται επιχειρεί μια ισόρροπη ανάλυση του ευρωπαϊκού και του εγχώριου παράγοντα για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ εξευρωπαϊσμού και εκδημοκρατισμού της Σερβίας. Η προσέγγιση της εν λόγω θεματικής αναδεικνύει σε πρώτο χρόνο ορισμένες κεντρικές συνιστώσες της έννοιας του εξευρωπαϊσμού και, σε δεύτερο χρόνο, τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε το δημοκρατικό κριτήριο στην ΕΕ ως συστατικό στοιχείο της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού. Στη συνέχεια η μελέτη εξετάζει τους μηχανισμούς που υιοθετεί η ΕΕ για την προώθηση πολιτικών μεταρρυθμίσεων με έμφαση στη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών, σε εκείνες τις χώρες που επιθυμούν να ακολουθήσουν την ευρωπαϊκή προοπτική, και οι οποίες βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια συστημικής σύγκλισης και θεσμικής προσαρμογής με την ΕΕ. Ακολούθως, η μελέτη στρέφει την προσοχή της στο δίπολο εξευρωπαϊσμός-εκδημοκρατισμός με αναφορά στο Σερβικό πολιτικό σύστημα,

εξετάζοντας ζητήματα πολιτικής και ιστορικής κληρονομιάς του εν λόγω συστήματος και αναλύοντας τη στρατηγική της ΕΕ στον επηρεασμό της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της Σερβίας. Σε αυτό το πλαίσιο εξετάζεται ο τρόπος εφαρμογής της αρχής της αιρεσιμότητας στη Σερβία και τα προβλήματα που προκύπτουν για το περιεχόμενο και τη βιωσιμότητα των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων.

ΜΕΡΟΣ Α

Κεφάλαιο 1

Η Έννοια του Εξευρωπαϊσμού

Ο όρος «εξευρωπαϊσμός» χαίρει ευρύτατης χρήσης στις κοινωνικές επιστήμες (Featherstone 2003: 3-19), με τη σύγχυση που επικρατεί γύρω από το περιεχόμενό του, να ενισχύει τις επιφυλάξεις για τη χρησιμότητά του (Olsen, 2002). Ο πρώτος ορισμός απορρέει από την μελέτη του Ladrech (1994:69), όπου ο εξευρωπαϊσμός θεωρείται ως «προσαυξητική διαδικασία αναπροσανατολισμού της κατεύθυνσης και της μορφής της πολιτικής, στο βαθμό που η πολιτική και οικονομική δυναμική της Κοινότητας αποτελεί μέρος της οργανωτικής λογικής της εθνικής πολιτικής».

Ο εξευρωπαϊσμός, στο βαθμό που δεν αφορά την «φύση του τέρατος» αλλά πώς αυτή επηρεάζει και μετασχηματίζει τη διακυβέρνηση στο εσωτερικό ενός κράτους, αποτελεί μια δυναμική διαδικασία και όχι μια στατική κατάσταση. Ως έννοια, έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει διαφορετικά ζητήματα και διαδικασίες, οι οποίες είτε συνδέονται στενά με τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) είτε με τη διάχυση ευρωπαϊκών ιδεών και πρακτικών ευρύτερα (George and Bache 2005). Με την αυξημένη χρήση του όρου τα τελευταία χρόνια, υπήρξε ανάγκη για μια πιο συστηματική προσπάθεια προσδιορισμού του εννοιολογικού περιεχομένου του. Ο πίνακας 1 συνοψίζει τα αποτελέσματα δύο μελετών (Olsen, 2002, Bache και George 2005) για τη χρήση του όρου «εξευρωπαϊσμός».

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι θεωρητικές προτάσεις που αναφέρονται στον εξευρωπαϊσμό δεν αποτελούν «αυτοδύναμες» θεωρίες της ενοποίησης, οι οποίες προσπαθούν να ερμηνεύσουν ή να κατανοήσουν το πολιτικό σύστημα της ΕΕ, τη δυναμική του εξέλιξη ή τη σχέση μεταξύ της συλλογικότητας και των μερών, αλλά αποτελεί ένα χρήσιμο συμπληρωματικό εργαλείο ανάλυσης για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο εθνικές δομές διακυβέρνησης διαπλέκονται με τις ευρωπαϊκές και αντίστροφα, οδηγώντας σε συγκεκριμένα αποτελέσματα πολιτικής στο εθνικό επίπεδο. Υπό αυτή την έννοια, η εν λόγω θεώρηση βοηθά στην ανάπτυξη άλλων θεωρητικών κατασκευών όπως είναι η νέα θεσμική προσέγγιση, η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση και, πιο πρόσφατα, ο κονστρουκτιβισμός (Ben Rosamond, 2000). Παρόλη την ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει τη χρήση και το περιεχόμενο της έννοιας του εξευρωπαϊσμού, η δυναμική που τη χαρακτηρίζει την καθιστά ως μια

χρήσιμη και ταυτόχρονα ενδιαφέρουσα θεωρητική πρόταση. Βασική συνιστώσα των περισσότερων προσεγγίσεων του εξευρωπαϊσμού είναι ότι το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η μεταβολή του συστήματος διακυβέρνησης, είτε αυτή αφορά το κρατικό σύστημα μέσω των πιέσεων που ασκεί η ΕΕ, είτε αναφέρεται σε ένα οριζόντιο επίπεδο μεταξύ των κρατών-μελών, είτε αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά συστήματα επηρεάζουν τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος της ΕΕ.

Ξεφεύγοντας από την στενή παρακολούθηση των αλλαγών που επιφέρει στα κράτη-μέλη η λειτουργία της ΕΕ, είναι προφανής και η επίδρασή της σε τρίτες χώρες ή σε χώρες που φιλοδοξούν να ενταχθούν σε αυτή. Η διαδικασία αυτή μπορεί να συντελείτε υπό την επίδραση δυο παραγόντων: πρώτον, τη διάχυση και διάδοση των ευρωπαϊκών θεσμών (με την ευρύτερη έννοια του όρου «θεσμός», όπως την εννοεί η νέα θεσμική προσέγγιση (Χρυσόχου, 2003:210-11) και αξιών, ως απόρροια ενός ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, και δεύτερων, ως απόρροια ανάπτυξης συγκεκριμένων πρακτικών και στρατηγικών της ΕΕ που αποσκοπούν στη μεταλλαγή μιας διαδικασίας, κατάστασης ή πολιτικής. Η πρώτη διαδικασία είναι «ακούσια» ή «συμπτωματική» (incidental) (π.χ. στο πλαίσιο της Ευρωμεσογειακής συνεργασίας με αναφορά στην έννοια της χρηστής διακυβέρνησης). Η δεύτερη προϋποθέτει την επιθυμία της ΕΕ να επηρεάσει συνειδητά μια χώρα, μέσω της υλοποίησης μιας συγκεκριμένης πολιτικής ή οικονομικής στρατηγικής, εφαρμόζοντας μέτρα και εργαλεία για την προώθηση του επιδιωκόμενου στόχου. Υπό το πρίσμα αυτό, η συζήτηση περί εξευρωπαϊσμού συνδέεται και με τις υποψήφιας προς ένταξη χώρες, στο βαθμό κατά τον οποίο αυτές βιώνουν σημαντικές πιέσεις προσαρμογής των πολιτικών τους στο ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης (Grabbe, 2003:304). Ωστόσο, η κύρια διαφορά μεταξύ εξευρωπαϊσμού ενός κράτους-μέλους και μιας υποψήφιας χώρας έγκειται στο γεγονός ότι, στην πρώτη περίπτωση, η διαδικασία αυτή έρχεται ως το αποτέλεσμα της ενεργού συμμετοχής του στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, ενώ στις υποψήφιας χώρες δεν είναι σίγουρο αν αποτελεί «συνέπεια ή προϋπόθεση» (Papadimitriou και Phinnemore, 2003:10).

Ο εξευρωπαϊσμός αποτελεί κατά τον Radaelli μια διαδικασία «δημιουργίας, διάχυσης και θεσμοποίησης τυπικών και άτυπων κανόνων, διαδικασιών, πολιτικών παραδειγμάτων, μορφών, τρόπων διεκπεραίωσης πολιτικών, κοινών συστημάτων πεποίθησης και νορμών που έχουν αρχικά οριστεί και εμπεδωθεί εντός του πλαισίου της διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικής στην ΕΕ και έχουν ενσωματωθεί στη λογική του εγχώριου πολιτικού λόγου και των εθνικών πολιτικών δομών και δημόσιων

πολιτικών» (Radaelli, 2003.2004). Υπό αυτή την έννοια, ο εξευρωπαϊσμός εκφράζει πληρέστερα τη διαδικασία η οποία συντελείται σε μια υποψήφια προς ένταξη χώρα. Αρχικά, η σχέση της ΕΕ με μια υποψήφια χώρα (όπως διαμορφώθηκε στην πορεία των διευρύνσεων) μπορεί να εκφραστεί ως εξής:

η «πίεση» της ΕΕ
(στρατηγική διεύρυνσης με εφαρμογή της αιρεσιμότητας)

αντίδραση στο εσωτερικό μιας υποψήφιας χώρας

Ο βαθμός της πίεσης από την πλευρά της ΕΕ (σε πρώτο χρόνο) εξαρτάται τόσο από την αποτελεσματικότητα της στρατηγικής που εφαρμόζει, με αναφορά στην εφαρμογή της αρχής της «αιρεσιμότητας» (conditionality), όσο και από την προθυμία μιας υποψήφιας ή εν δυνάμει υποψήφιας χώρας να ενταχτεί και, άρα, να αντιδράσει θετικά στις πιέσεις για σύγκλιση και προσαρμογή στα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η αιτιότητα της αλλαγής στο εσωτερικό των προς ένταξη κρατών δεν αποτελεί ένα μονοδιάστατο φαινόμενο αλλά ούτε και συντελείται μόνον υπό την αποκλειστική επιρροή της ΕΕ. Στη σχέση αυτή παρεμβαίνουν και άλλες μεταβλητές (τόσο στο εσωτερικό της υποψήφιας χώρας όσο και στο επίπεδο της ΕΕ), με αποτέλεσμα η εξασφάλιση της συνθήκης *ceteris paribus* να μην είναι ούτε εμπειρικά ούτε θεωρητικά δυνατή. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση του εκδημοκρατισμού (ως μέρους της λογικής της αιρεσιμότητας), όπου η ευρωπαϊκή επιρροή μπορεί να εξεταστεί μόνον ως μία παράμετρος που συμβάλλει στις διεργασίες που οδηγούν μια χώρα σε πρώτο χρόνο στη μετάβαση προς τη δημοκρατία και ύστερα στην εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος και των συναφών με αυτό πολιτικών διαδικασιών.

Η εξέταση του εκδημοκρατισμού, ως προϊόντος του εξευρωπαϊσμού, θα έπρεπε να διαφοροποιηθεί αφενός από την ενδογενή δυναμική που διαμορφώνεται από την κατάρρευση του ολοκληρωτικού καθεστώτος, και αφετέρου από την ευρύτερη εξωγενή (διεθνή) δυναμική (Grabbe, 2003:311). Όσον αφορά τις ενδογενείς συνθήκες, οι «επιπλοκές του εκδημοκρατισμού» (Σωτηρόπουλος, 2000:224), δηλαδή το «τριπλό δίλημμα της συγχρονίας της μετάβασης» (simultaneity dilemma), όπως αναφέρει ο Offe (1991.2004) - δημοκρατία, οικονομία της αγοράς και εδαφικός

προσδιορισμός - ή «τετραπλό δίλημμα» όπως το διατυπώνει ο Kuzio (2001:174) στις περιπτώσεις των πρώην χωρών της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας (ΣΟΔΓ) και της Ρωσίας, προσθέτοντας τον παράγοντα έθνος, δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες στην πρακτική «ανίχνευση» του χρόνου και του τρόπου της ευρωπαϊκής επιρροής επί του εκδημοκρατισμού. Όσον αφορά τις εξωγενείς συνθήκες, η δυναμική της διεθνούς ολοκλήρωσης και η υπεροχή των φιλελεύθερων δυτικών ιδεών, προκάλεσαν την εμπλοκή της ευρύτερης διεθνούς κοινωνίας στα ζητήματα εκδημοκρατισμού. Διάφοροι διεθνείς οργανισμοί σήμερα ασχολούνται με την ανάληψη δράσεων για την προαγωγή της δημοκρατίας ανά τον κόσμο. Ο ρόλος και η αποτελεσματικότητά τους διαφοροποιείται ανάλογα με τα εργαλεία και, ευρύτερα, τα μέσα που διαθέτει ο κάθε διεθνής οργανισμός. Η διεθνής διάσταση του εκδημοκρατισμού, η οποία συμπεριλαμβάνει τη δράση των διεθνών δρώντων στον τομέα αυτό, μπορεί να πάρει τις εξής μορφές σύμφωνα με τον Kubicek (2003:4-8): α) άμεσος έλεγχος των πολιτικών θεσμών του «κράτους-παραβάτη», β) διάχυση των αξιών έξω από τα σύνορα ενός δημοκρατικού κράτους ή ομάδας κρατών, γ) σύγκλιση, και δ) αιρεσιμότητα. Πέραν αυτών, η μετάβαση μπορεί να ιδωθεί και ως «άνοιγμα στη παγκόσμια οικονομία και στις διεθνείς πολιτικές σχέσεις», ως ένα σύγχρονο και σύνθετο φαινόμενο (Kaldor και Vejvoda. 1999:163).

Πίνακας 1.

Συστηματοποίηση από:	Εξευρωπαϊσμός, η χρήση του όρου
Olsen 2002	Αλλαγή στα εξωτερικά σύνορα - διευρύνει
	Δημιουργία και εξέλιξη των θεσμών της διακυβέρνησης στο Ευρωπαϊκό επίπεδο
	Διάχυση ευρωπαϊκών θεσμών πέραν από τα σύνορα της Ευρώπης
	Πολιτική διαδικασία ενοποίησης της Ευρώπης
	Εσωτερική επιρροή των ευρωπαϊκών θεσμών
Bache και George 2005	Διαδικασία όπου οι αποκλειστικές πολιτικές αρμοδιότητες διαβιβάζονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο
	Πρόφαση για δύσκολους πολιτικούς εσωτερικούς ελιγμούς
	Διαδικασία «top-down» - εσωτερική αλλαγή από απορρέει από την λειτουργία της ΕΕ
	Δημιουργία νέων αρμοδιοτήτων της ΕΕ
	Δημιουργία «ευρωπαϊκού οδηγού» για τις εσωτερικές πολιτικές
	Οριζόντια αλληλεπίδραση των πολιτικών μεταξύ κρατών-μελών
	Αυξανόμενη διάδραση μεταξύ κρατών-μελών και ΕΕ

Κεφάλαιο 2

Η Αρχή της Αιρεσιμότητας ως Μεθόδου Εξευρωπαϊσμού

Ο εξευρωπαϊσμός, ως πίεση για την εναρμόνιση των εγχώριων δομών, θεσμών και πολιτικών, προϋποθέτει την ύπαρξη ενός μηχανισμού «καρότου και μαστουριού» (ή, διαφορετικά, επιβράβευσης και επιπλήξεων). Ένα κράτος επιβραβεύεται όταν συμμορφώνεται με τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές, ενώ επιπλήττεται σε περιπτώσεις μη-συμμόρφωσης. Η προσαρμογή στο ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης ή στις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης στα κράτη-μέλη, δηλαδή η πίεση για προσαρμογή η οποία επιφέρει εσωτερικές αλλαγές στα εθνικά συστήματα, δεν αποτελεί ένα στατικό φαινόμενο, αλλά, όπως αναπτύσσεται το ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης, τόσο αυξάνονται και οι απαιτήσεις για προσαρμογή (Borzell and Risse, 2004:74). Η σχέση αυτή όμως είναι αμφίδρομη, αφού τα κράτη-μέλη «αναγκάζονται» να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης, διατηρώντας τη δυνατότητα να μεταβιβάσουν τις προτιμήσεις τους στο ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης (μεταξύ άλλων, George and Bache, 2005). Η σχέση αυτή εμφανίζεται να είναι περισσότερο συμμετρική από ό,τι η σχέση μεταξύ της ΕΕ με της υποψήφιες χώρες. Η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού, με τη μέθοδο του «καρότου και του μαστουριού» λειτουργεί διαφορετικά και περισσότερο ήπια στις περιπτώσεις των κρατών-μελών, και ρυθμίζεται στα πλαίσια της ήδη αποδεκτής λειτουργίας της ΕΕ. Όπως αναφέρει ο Cole (2001), ενώ τα κράτη-μέλη αποτελούν τους κυρίαρχους δρώντες της ευρωπαϊκής, δεν είναι συχνά σε θέση να ελέγξουν την ταχύτητα και τη μορφή με την οποία η λειτουργία της ΕΕ επηρεάζουν το εγχώριο σύστημα. Το καρότο, ως διαδικασία επιβράβευσης, αποτελεί για τα κράτη-μέλη ένα σημαντικό όχημα για την προώθηση εθνικών ή γενικότερων συμφερόντων. Η περίπτωση της Γερμανίας σχετικά με τη συμμετοχή της στην ΟΝΕ αποτελεί ένα καλό παράδειγμα, αφού η εν λόγω συμμετοχή δεν είχε ορατά οφέλη, αλλά συνδυάστηκε με την ομαλή επανένωση και την προσχώρηση της Ανατολική Γερμανίας στην ΕΕ χωρίς αυτό να γίνει μέσω της συμβατικής διαδικασίας διεύρυνσης). Ο διακυβερνητικός χαρακτήρας των πιο σημαντικών αποφάσεων στη ΕΕ επιτρέπει την «εξαγορά» της συναίνεσης (στα πλαίσια της αποδοχής των «συμφωνιών-πακέτο») για τις πολιτικές που έχουν κόστος στις χώρες-μέλη. Ο υπερεθνικός χαρακτήρας από την άλλη πλευρά, και η επιρροή ή ο εξαναγκασμός της συμμόρφωσης, προκύπτει από τις αρμοδιότητες που

τα κράτη-μέλη έχουν ήδη εκχωρήσει με την θέλησή τους στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Υπό αυτή την έννοια δεν τίθεται ζήτημα «νομιμοποίησης» αλλά ούτε και «νομιμότητας» της εν λόγω πίεσης. Στις περιπτώσεις, ωστόσο, όπου το κράτος-μέλος αντιστέκεται στις απαιτήσεις της προσαρμογής, το ίδιο το «καρότο» μετατρέπεται σε «μπαστούνι» (με την έννοια ότι δεν προωθούνται τα συμφέροντά του ή περιθωριοποιείται στις διακυβερνητικές διαπραγματεύσεις με αποτέλεσμα τη μείωση της δυνατότητας εξυπηρέτησης των συμφερόντων του). Παράλληλα, σε παραβιάσεις ή μη εφαρμογή των αποφάσεων με έννομα αποτελέσματα, προβλέπεται η παραπομπή του κράτους-μέλους στο ΔΕΚ. Πριν από την απόφαση της παραπομπής, η Επιτροπή (και άλλα όργανα της ΕΕ, όπως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο) μπορεί να εφαρμόσει πιο «ήπιους» μηχανισμούς – μέσω εκθέσεων, αναφορών και συστάσεων που αποσκοπούν στη δημόσια «προβολή και αποδοκιμασία» του κράτους-παραβάτη.

Ο εξευρωπαϊσμός της υποψήφιας ή εν δυνάμει υποψήφιας (επιλέξιμης) χώρας λειτουργεί με τελείως διαφορετικές συνθήκες. Και εδώ το «καρότο» λειτουργεί προς το συμφέρον της τρίτης χώρας, με απώτερο στόχο την πλήρη ένταξη στην ΕΕ. Όμως, όσο πραγματική και ορατή είναι αυτή η προοπτική, ενέχει και έναν μεγάλο βαθμό αβεβαιότητας. Υποθετικά, ακόμα και αν υπάρχει συγκεκριμένη και χρονικά προσδιορισμένη δέσμευση της ΕΕ για την ένταξη μιας χώρας, η διαδικασία μπορεί να καθυστερήσει ακόμα και αν η χώρα έχει εκπληρώσει όλα τα κριτήρια που απαιτούνται. Στα συμπεράσματα της Προεδρίας της Κοπεγχάγης, όπου συστηματικοποιούνται τα τρία κριτήρια που πρέπει να πληρούν οι υποψήφιες χώρες προκειμένου να ενταχθούν, αναφέρεται επίσης ότι «η ικανότητα της Ένωσης να απορροφήσει νέα κράτη-μέλη διατηρώντας τη δυναμική της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αποτελεί επίσης μια σημαντική παράμετρο στο γενικό συμφέρον τόσο της ΕΕ όσο και της υποψήφιας χώρας» (Συμπεράσματα Προεδρίας, 1993). Επίσης, η χώρα της οποίας απαιτείται η προσαρμογή ίσως χρειάζεται να υποστεί μεγάλο κόστος κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, ενώ η ασύμμετρη σχέση που αναπτύσσει με την ΕΕ δεν της επιτρέπει ούτε να διαπραγματευτεί το εν λόγω κόστος ούτε να προσαρμόσει τις απαιτήσεις της στις εγχώριες συνθήκες, πρότυπα και πρακτικές.

Μηχανισμοί του Εξευρωπαϊσμού των Υποψηφίων Χωρών

Όταν ένα κράτος εκτός της ΕΕ «αναβαθμίζει» τη θέση του από «τρίτη χώρα» σε «υποψήφια χώρα», δηλαδή η σχέση του με την ΕΕ μεταλλάσσεται από μια

παραδοσιακή εξωτερική σχέση σε μια εν δυνάμει οργανική σχέση με συγκεκριμένες προϋποθέσεις, (βλ. Friis και Murphy, 1999), ο εξευρωπαϊσμός αποκτά συγκεκριμένη μορφή μέσω της διαδικασίας που ακολουθείται για την διεύρυνση, χρησιμοποιώντας διάφορους μηχανισμούς επηρεασμού ή άσκησης πίεσης από την πλευρά της ΕΕ, προκειμένου να επιτευχθούν αλλαγές στη διακυβέρνηση της υποψήφιας χώρας. Η αιρεσιμότητα είναι ο πιο εμφανής τρόπος με τον οποίο η ΕΕ αποσκοπεί στον εξευρωπαϊσμό μιας υποψήφιας χώρας και αφορά δυο συγκεκριμένους τομείς: τον πολιτικό και τον οικονομικό, οι οποίοι αποκωδικοποιούνται κυρίως στα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Για τον σκοπό του εξευρωπαϊσμού μιας υποψήφιας χώρας, η ΕΕ έχει αναπτύξει μηχανισμούς που λειτουργούν συμπληρωματικά της αιρεσιμότητας, καθώς ενισχύουν την επιρροή της ΕΕ και προσδιορίζουν την κατεύθυνση και τις προόδους της αλλαγής. Τα κριτήρια της Κοπεγχάγης συνιστούν επιτυχημένη «δομή κινήτρων και μηχανισμού παραγωγής κυρώσεων της ΕΕ» (Zielonga και Pravda) για την προώθηση δημοκρατικών και οικονομικών αλλαγών.

Η Grabbe (2003) αναφέρει ως πιο σημαντικό μηχανισμό του εξευρωπαϊσμού μιας υποψήφιας χώρας την δυνατότητα της ΕΕ να «ελέγχει την πρόσβαση στο επόμενο στάδιο της διαδικασίας προσχώρησης». Η ΕΕ έχει την δυνατότητα να «παγώσει την επιβράβευση» (Schimmelhenning *et al.*, 2002:3) σε περίπτωση που η προσαρμογή του υποψήφιου κράτους δεν είναι ικανοποιητική. Η λειτουργία αυτού του μηχανισμού επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της Τουρκίας, όπου σημαντική επίδραση στις μεταρρυθμίσεις υπήρξε μόνο η ανακοίνωση της ημερομηνίας της έναρξης των διαπραγματεύσεων. Συμβατό με αυτή την άποψη είναι και η μελέτη των Lippert, Umbach και Wessels (2001), όπου παρατηρείται σημαντική αύξηση της επιρροής της ΕΕ στο σύστημα διακυβέρνησης των ΚΑΕ, ανάλογα με το στάδιο συνεργασίας, ξεκινώντας από τη μικρότερη δυνατότητα επιρροής στην εισαγωγική φάση (δεκαετία '80) και καταλήγοντας στο μέγιστο σημείο κατά τη διάρκεια των προενταξιακών διαπραγματεύσεων. Ο απόλυτος έλεγχος της διαδικασίας προσχώρησης από την πλευρά της ΕΕ, σε συνδυασμό με τη μεγάλη επιθυμία της υποψήφιας χώρας να ενταχθεί, προσφέρει στην ΕΕ τη δυνατότητα να είναι σημαντικός μοχλός πίεσης για τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις των υποψήφιων χωρών.

Ωστόσο, η «αντιδραστική παρέμβαση» στην διαδικασία εκπλήρωσης των κριτηρίων, μπορεί επίσης να πάρει τη μορφή του εξαναγκασμού, όπως η διακοπή χρηματικής βοήθειας, ή της υποστήριξης (Schimmelphenning *et al.*, 2002:3). Η

μέθοδος της αιρεσιμότητας, όπως αναπτύχθηκε από την ΕΕ, ενσωματώνει επίσης πρακτικούς μηχανισμούς για την υποστήριξη της εκπλήρωσης των κριτηρίων:

I. Η προβολή προτύπων και νορμών, που αποκωδικοποιούν την επιδιωκόμενη αλλαγή και προσφέρονται ως χρήσιμος οδηγός στις υποψήφιες χώρες. Τα πρότυπα αποκωδικοποιούνται τόσο από τα κριτήρια που τίθενται όσο και από τη διαδικασία παρακολούθησης (monitoring) που ασκείται στις χώρες αυτές.

II. Η παρακολούθηση των αλλαγών στο εσωτερικό των χωρών είναι ο δεύτερος μηχανισμός που υποστηρίζει τη διαδικασία του εξευρωπαϊσμού. Οι Ετήσιες Εκθέσεις της Επιτροπής, που σκιαγραφούν την γενικότερη αλλά και ειδικότερη κατάσταση στους ειδικούς τομείς διακυβέρνησης ενός υποψήφιου κράτους προσφέρουν δύο χρήσιμα εργαλεία. Πρώτον, συγκεκριμενοποιούν και «διαφοροποιούν» τις προαπαιτούμενες προϋποθέσεις. Η αποτύπωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης (1993) υπήρξε εξ αρχής πολύ γενική και οι ετήσιες αναφορές «ανέπτυξαν ιδιαίτερες απαιτήσεις» (Verney, 2005:72) που αποσαφήνισαν τα κριτήρια. Η «διαφοροποίηση» των προϋποθέσεων αποτελεί ένα επακόλουθο φαινόμενο, στο βαθμό που υπογραμμίζει συγκεκριμένες ανάγκες και ιδιαιτερότητες μιας χώρας. Δεύτερον, προσφέρουν τη δυνατότητα για «δημόσιο ντρόπιασμα» (public shaming) που ορισμένες φορές μπορεί να κινητοποιήσει εξωγενείς δυνάμεις στο βαθμό που αυτές αποτελούν σημείο αναφοράς για τους εθνικούς δρώντες. Η διαφοροποίηση χρησιμοποιείται είτε ως αφορμή για αλλαγές που δημιουργούν μεγάλες αντιδράσεις στο εσωτερικό, είτε θετικά ως επιβεβαίωση των επιλογών τους.

III. Επειδή όμως η ένταξη που αποτελεί την ανώτερη μορφή επιβράβευσης για την επιτυχή προσαρμογή είναι μια χρονοβόρα διαδικασία και μερικές φορές χρονικά αβέβαιη και απροσδιόριστη, η αποτελεσματικότητα του εξευρωπαϊσμού χρειάζεται να ενισχυθεί με ενδιάμεσα κίνητρα. Σε αυτό συμβάλλει η χρηματοδότηση (στην περίπτωση της διεύρυνσης προς τις χώρες της ΚΑΕ το πρόγραμμα Phare, και στα Βαλκάνια τα προγράμματα Obnova, Cards κλπ.) ή οποία, ξανά υπό τη μορφή της αιρεσιμότητας, εξομαλύνει το κόστος που μπορεί να υφίστανται οι χώρες αυτές από τη διαδικασία προσαρμογής καθώς και ενισχύει τα κίνητρα για την ανάληψη δράσεων. Ένα

ενδιάμεσο κίνητρο με λιγότερο απτά αποτελέσματα είναι η υπογράμμιση της στρατηγικής της ένταξης, δηλαδή η υπενθύμιση του «καρότου» με συγκεκριμένες ενέργειες, όπως στις περιπτώσεις των χωρών της ΚΑΕ (από το καθεστώς των υποψηφίων χωρών έως το 1997 στην αναβάθμιση των σχέσεων τους σε ενταξιακό καθεστώς (accession partnership) (Grabbe, 1999:9-14) .

IV. Οι μηχανισμοί πρακτικής υποστήριξης με γενικότερο συμβουλευτικό χαρακτήρα χρησιμοποιούνται στα πλαίσια λειτουργίας των χρηματοδοτικών προγραμμάτων όπως το Phare ή Cards και στα προγράμματα Twinning, βάσει των οποίων τα στελέχη των κρατών-μελών εργάζονται για ορισμένο χρονικό διάστημα στους θεσμούς της υποψήφιας χώρας με στόχο την ανάπτυξη θεσμική επάρκειας, τη δημιουργία δικτύων, τη μεταφορά τεχνογνωσίας και δυνατοτήτων εκμάθησης (Verney, 2005:73).

Οι Διαδικασίες της Σύγκλισης και της Αιρεσιμότητας

Η ΕΕ ως πολιτικό σύστημα είναι ικανό να διαχέει τις αξίες όχι μόνο στις χώρες-μέλη αλλά ακόμα και σε χώρες που δεν ανήκουν σε αυτό. Η προώθηση της δημοκρατίας συντελείται βάσει της σύγκλισης και της αιρεσιμότητας (Kubicek, 2003:8-20). Στο βαθμό που η πρώτη, ως διαδικασία διάχυσης των αξιών, δεν προϋποθέτει ανάληψη δράσεων από την ΕΕ για το σκοπό του εκδημοκρατισμού, είναι δυνατόν να μπορεί να ιδωθεί ως παθητική διαδικασία. Οι συνθήκες που απαιτούνται για να θεωρήσουμε ότι μια τέτοια διαδικασία είναι σε εξέλιξη είναι οι εξής (Kubicek 2003:20): συμβατότητα της κουλτούρας, είσοδος των νέων ηγετικών ομάδων σε νέες νόρμες, το κύρος του θεσμού που προωθεί τη δημοκρατία, και δημιουργία δικτύων συνεργασίας και «ήπιων τακτικών». Η διαδικασία της αιρεσιμότητας προσφέρει αυτό που οι Knill και Lehmkuhl (1999) ονομάζουν αλλαγή στην αντίληψη και δυνατότητα αλλαγής εγχώριων δομών και προτιμήσεων για τις ανάγκες προσχώρησης ή «επιστροφής στην Ευρώπη». Από την άλλη πλευρά, η αιρεσιμότητα προϋποθέτει κατά τον Kubicek (20) την ύπαρξη μηχανισμού «καρότου και μπαστουνιού» και την έλλειψη εναλλακτικής λύσης της εν λόγω χώρας. Παρατηρώντας τις χώρες της ΚΑΕ, μπορεί κανείς να οδηγηθεί στη διαπίστωση ότι εφαρμόστηκε η μέθοδος της αιρεσιμότητας. Ωστόσο, μεταξύ αυτών των περιπτώσεων βρίσκουμε ορισμένες χώρες, όπως η Πολωνία, η

Τσεχία, η Εσθονία και η Ουγγαρία, που πρωτοστάτησαν στη διαδικασία του εκδημοκρατισμού. Εδώ, η πορεία προς τη δημοκρατία υπήρξε απόρροια εσωτερικών ζυμώσεων, με την ΕΕ να λειτουργεί ως συμπληρωματικός παρά ως καταλυτικός παράγοντας. Η αιρεσιμότητα λειτούργησε αρχικά συμπληρωματικά της σύγκλισης, συνδυασμός που συνέβαλε στην πιο αποτελεσματική, ομαλή και γρήγορη υλοποίηση των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Οι άλλες περιπτώσεις χωρών όπως η Λετονία, η Σλοβακία και η Ρουμανία καταδεικνύουν ως πιο σημαντική την αιρεσιμότητα κατά τη διαδικασία μετάβασης.

Το επιθυμητό, όμως, αποτέλεσμα παραμένει η σύγκλιση. Όταν αυτή προηγείται της αιρεσιμότητας, η μετάβαση στη δημοκρατία είναι πιο βέβαιη ως προς το τελικό αποτέλεσμα. Ενώ η εδραίωση της δημοκρατίας σε ένα κράτος εξαρτάται από τις «ιδιαιτέρες ιστορικές συνθήκες» σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι σήμερα πιστεύεται, οι ιστορικές συνθήκες αποτελούν μια πρόσθετη μεταβλητή, στο βαθμό που η κληρονομιά του παρελθόντος επηρεάζει τον τρόπο και το τελικό αποτέλεσμα του εκδημοκρατισμού (Linz και Stepan, 1996, Cesarini και Hite 2004). Σε μια σχέση διάδρασης μεταξύ της υποψήφιας χώρας και της ΕΕ με στόχο την επιστροφή στη δημοκρατία, οι δυναμικές συνθήκες που αναπτύσσονται διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Οι τρεις πιο σημαντικές συνθήκες που οριοθετούν την αποτελεσματικότητα του εξευρωπαϊσμού της δημοκρατίας της υποψήφιας χώρας είναι η προοπτική της πλήρους ένταξης, η προσήλωση και η συνέπεια προς το στόχο, και η δημιουργία δικτύων συνεργασίας (βλ. Pridham 2005).

Κεφάλαιο 3

Αναπτύσσοντας το Δημοκρατικό Κριτήριο

Η προαγωγή των δημοκρατικών αξιών και αρχών από την ΕΕ αναπτύχθηκε περισσότερο στο πλαίσιο της αντιμετώπισης «εξωτερικών ερεισμάτων», και λιγότερο ως προϊόν συγκροτημένης πολιτικής στρατηγικής, η οποία θα στηριζόταν στην παραδοχή κοινών δημοκρατικών αξιών και στην κοινή συνταγματική παράδοση των κρατώ-μελών (Burchil, 2003). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της προσχώρησης της Ελλάδας και των Ιβηρικών εθνών τη δεκαετία του '80, όπου οι εν λόγω διευρύνσεις έφεραν το ζήτημα της δημοκρατίας (αλλά και της συνοχής) στο επίκεντρο της συζήτησης (Verney, 2002, 2005, Ιωακειμίδης, 1999,). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ήδη από το 1962, το ΕΚ συνέδεσε στην Έκθεση Birkelbach την

αναγνώριση του «Κοινοτικού κεκτημένου», ως βασικού συστατικού της *acquis* της διεύρυνσης (Torreblanca, 2003:10), με το γεγονός ότι οι δημοκρατικές αρχές θα πρέπει να «παίζουν ρόλο» στο προσδιορισμό της υποψηφιότητας μιας χώρας στην Κοινότητα (Verney, 2002:110). Η περίπτωση της δικτατορίας στην Ελλάδα, κατά την περίοδο λειτουργίας της Συμφωνίας Σύνδεσης, όπου η Κοινότητα εφάρμοζε το μέτρο του «περιορισμού της τρέχουσας διαχείρισης», ενώ είναι απόδειξη της απουσίας συγκεκριμένων μηχανισμών για τον εξευρωπαϊσμό της δημοκρατίας (Verney, 2005:79)., αποτέλεσε τομή την περίοδο εκείνη στην εξέλιξη του δημοκρατικού κριτηρίου Όπως και στην Ελλάδα, έτσι και στη περίπτωση της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, η ίδια η συμμετοχή στην Κοινότητα αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα για τη διάχυση και εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών τους (Pridham, 2005:29).

Σύμφωνα με τον Pridham (2005:34-35):, το γεγονός ότι η Κοινότητα δεν ανέπτυξε με σαφήνεια από τα πρώτα της βήματα το δημοκρατικό κριτήριο οφείλεται α) στην έλλειψη συντονισμού εντός της Κοινότητας, β) στην επικράτηση μιας διαφοροποιημένης προσέγγισης για κάθε ξεχωριστή περίπτωση, επηρεασμένη από τους στόχους ή/και από παράγοντες «υψηλής πολιτικής», και γ) στην υιοθέτηση μιας μινιμαλιστικής προσέγγισης από την Κοινότητα γύρω από το δημοκρατικό κριτήριο.

Η Εξέλιξη του Δημοκρατικού Κριτηρίου: Κριτήρια της Κοπεγχάγης και Ατζέντα 2000

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 το ψυχροπολεμικό status quo διατηρήθηκε στην Ευρώπη. Το «Big Bang» - η κατάρρευση των ολοκληρωτικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΚΑΕ) μαζί με την αποχώρηση των Σοβιετικών διατάραξε την ισχύουσα ισορροπία. Οι κίνδυνοι νέας αποσταθεροποίησης η οποία θα ήταν αποτέλεσμα των καταστάσεων που άφησαν πίσω τους τα κομμουνιστικά καθεστάτα, όπως οι οικονομική δυσπραγία, πολιτική ρευστότητα, αναδυόμενος εθνικισμός κλπ, δεν επέτρεψαν στην Κοινότητα παραμείνει αδρανής θεατής. Εξάλλου, οι συγκρούσεις στα Βαλκάνια ως προϊόν κατάρρευσης του κρατικού συστήματος ανέδειξαν την σκληρή πραγματικότητα η οποία μπορούσε εύκολα να εξαπλωθεί σε μεγάλο μέρος του πρώην ανατολικού μπλοκ. Απελευθερωμένες από τα ολοκληρωτικά καθεστάτα, οι χώρες της ΚΑΕ έβλεπαν την ικανοποίηση του αιτήματος της σταθεροποίησης και της ασφάλειας όπως και της οικονομική ανόρθωσης στην προοπτική προσχώρησης στην Κοινότητα που εξυπηρετούσε την ανάγκη «Επιστροφής στην Ευρώπη». Από την άλλη πλευρά, η μετεξέλιξη της

Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε Ευρωπαϊκή Ένωση (με την Συνθήκη του Maastricht 1992), η θεμελίωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και η αναβάθμιση του πολιτικού της συστήματος υποδήλωνε την διαδικασία εμβάθυνσης εν εξελίξει. Για το λόγο αυτό η Ένωση θα έπρεπε να συστηματοποιήσει μια στρατηγική για τις χώρες της ΚΑΕ η οποία θα εξασφάλιζε τα έως τότε κεκτημένα, ούτως ώστε να «προστατεύσει ... τις θεμελιώδεις αξίες και συμφέροντα από την ριζοσπαστική αλλαγή την οποία μπορεί να επιφέρει η διεύρυνση των κρατών μελών» (Smith, 2004:106).

Η ανάπτυξη στρατηγικής διεύρυνσης, με προβολή συγκεκριμένων κριτηρίων επιτάχθηκε τόσο από τις ενδογενείς συνθήκες στην ΕΕ όσο και από τις εξωγενείς συνθήκες στην Ευρώπη κατά την δεκαετία του 1990. Η στρατηγική της δημοκρατικής αιρεσιμότητας ακολούθησε την αμφίδρομη αιτιότητα αυτή. Αφενός από τη Συνθήκη του Maastricht αναγνωρίστηκε ότι «η Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές στα κράτη μέλη» (Άρθρο 6 ΣΕΕ, όπως κωδικοποιήθηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ και τροποποιήθηκε στη Συνθήκη της Νίκαιας, βλ. Δάγτογλου, 2002), και αφετέρου στις χώρες της ΚΑΕ δεν ήταν διόλου βέβαιο ότι «η δημοκρατία είναι το μοναδικό παιχνίδι στην πόλη» (όπως λένε οι Linz και Stepan 1996). Το 1998 στη Συνθήκη του Άμστερνταμ το δημοκρατικό κριτήριο απέκτησε συνταγματική ισχύ και στο Άρθρο 49 αποτυπώθηκε ότι «κάθε ευρωπαϊκό κράτος το οποίο σέβεται τις αρχές (αυτές) μπορεί να ζητήσει να γίνει μέλος της Ένωσης» (Άρθρο 49 ΣΕΕ, βλ. Δάγτογλου, 2002).

Στα πλαίσια της πολιτικής διεύρυνσης η απόφαση σταθμός ελήφθη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στη Κοπεγχάγη τον Ιούλιο του 1993. Προκειμένου να δεχθεί η Ένωση νέο κράτος μέλος αυτό θα πρέπει να πληροί τριών ειδών κριτήρια: το πολιτικό - σταθερούς θεσμούς που εγγυώνται την δημοκρατία, το κράτος δικαίου, ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία των μειονοτήτων, το οικονομικό - λειτουργία της οικονομίας της αγοράς με την ικανότητα ανταπόκρισης στις ανταγωνιστικές πιέσεις και δυνάμεις της αγοράς της ΕΕ και τέλος, να έχει την ικανότητα να αναλάβει όλες τις υποχρεώσεις ενός κράτους μέλους συμπεριλαμβανομένου της αφοσίωσης στους στόχους της οικονομικής και πολιτικής ένωσης. Η απόφαση αυτή καθιστά την αιρεσιμότητα ακρογωνιαίο λίθος της πολιτικής που διέπει τις διευρύνσεις έκτοτε. Ωστόσο η ασάφεια αυτών των κριτηρίων έθετε αβεβαιότητα στις υποψήφιες χώρες που αφορούσε το ερώτημα «τι ακριβώς ζητείται από αυτές;». Χωρίς να προσδιοριστούν πιο συγκεκριμένα οι προτεραιότητες των στόχων, σύντομα έγινε

σαφές ότι έναντι των άλλων η προτεραιότητα δίνεται στο το δημοκρατικό κριτήριο αφού το Άρθρο 49 της Συνθήκης του Άμστερνταμ ορίζει την δημοκρατική λειτουργία ως η *προϋπόθεση* για την υποβολή της αίτησης για την ένταξη.

Η περαιτέρω αποκωδικοποίηση των κριτηρίων ανέλαβε η Ε Επιτροπή στην Ατζέντα 2000 η οποία εκδόθηκε το 1997 και ο σκοπός της ήταν συμβουλή της στην προετοιμασία της ΕΕ για την επικείμενη μεγάλη διεύρυνση. Επομένως, στην Ατζέντα 2000 για πρώτη φορά και με τρόπο λεπτομερειακό αναπτύσσονται τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Η σταθερή λειτουργία των θεσμών με τρόπο δημοκρατικό σύμφωνα με το κείμενο σήμαινε (Smith 2004:116): α) συνταγματική κατοχύρωση δημοκρατικών ελευθεριών όπως πολιτικός πλουραλισμός, ελευθερία της έκφρασης και ελευθερία της θρησκείας, β) ανεξαρτησία δικαστικών και συνταγματικών θεσμών, γ)σταθερότητα δημοκρατικών θεσμών οι οποίες επιτρέπουν την ομαλή λειτουργία τους, δ) ελεύθερες και δίκαιες εκλογές και η αναγνώριση της θέσης και του ρόλου της αντιπολίτευσης, ε) σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως αυτά εκφράζονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στ) σεβασμός των μειονοτήτων. Το Συμβούλιο του Ελσίνκι (1999) πρόσθεσε στην λίστα των προϋποθέσεων και αυτή της «καλής γειτονίας» (Συμπεράσματα Προεδρίας,1999). Το κριτήριο αυτό καταρχήν αφορούσε την περίπτωση της Τουρκίας και αναφέρει ρητά ότι οι υποψήφιας χώρες θα πρέπει να επιλύσουν τις εδαφικές τους διαφορές προτού ενταχθούν ή να δικαιοδοτήσουν το Διεθνές Δικαστήριο για την επίλυσή τους (παρ.4).

Τέλος, συμπληρωματική λειτουργία στην αποσαφήνιση των ιδιαίτερων κριτηρίων έχει η διαδικασία παρακολούθησης βάσει της οποίας η Επιτροπή εκδίδει Ετήσιες Εκθέσεις και αναφορές. Σε αυτές *ad hoc* αναπτύσσονται ιδιαίτερες απαιτήσεις προσαρμοσμένες στα δεδομένα της υπό εξέταση υποψήφιας χώρας - οι οποίες κατά κανόνα δεν ξεφεύγουν από την λογική των κριτηρίων όπως αυτή αποτυπώνεται από τα κριτήρια της Κοπεγχάγης και από την Ατζέντα 2000.

Η παραπάνω συζήτηση είναι χρήσιμη για την περιπτωσιολογική μελέτη της έρευνας, δηλαδή την επίδραση του δημοκρατικού κριτηρίου στο πολιτικό σύστημα της Σερβίας. Πριν περάσουμε όμως σε αυτή τη θεματική, κρίνεται απαραίτητη μια εισαγωγή στα προβλήματα εξευρωπαϊσμού της δημοκρατικής λειτουργίας των πολιτικών θεσμών της Σερβίας.

ΜΕΡΟΣ Β

Κεφάλαιο 4

Η Κληρονομιά των Προηγούμενων Καθεστώτων

Ακόμα και μετά από 15 χρόνια που μεσολάβησαν από την διάλυση της ΣΟΔΓ η ακαδημαϊκή συζήτηση δεν ωρίμασε αρκετά ούτως ώστε να καταλήξει σε ακριβή συμπεράσματα για του λόγους που οδήγησαν στη διάσπαση της ομοσπονδίας, και μάλιστα με τέτοιο τραγικό τρόπο. Δίνοντας βαρύτητα είτε σε οικονομικούς λόγους είτε σε πολιτικούς ή κοινωνικούς (Miric 1984, Golubovic 1987, Goati 1989, Woodward 1995, Gow 1997), κανένας σήμερα δεν αμφισβητεί την ιδιαιτερότητα του ρόλου και της θέσης της Σερβίας στα γεγονότα αυτά (Λαγάνη, 1994:447-484). Οι πολιτικές και κοινωνικές δομές και αντιλήψεις - μεταξύ άλλων, το συγκεντρωτικό σύστημα εξουσίας, το πολιτικό μονοπώλιο ενός κόμματος χωρίς περιορισμούς, η «γραφειοκρατικοποίηση» της κοινωνίας (Subotic, 1995:88), η πεποίθηση ότι η Σερβία ήταν το «μεγάλο θύμα της Γιουγκοσλαβίας» (Pesic, 1996) - που κληρονόμησε από τη μακρά ομοσπονδιακή και κομμουνιστική συμβίωση στα πλαίσια της ΣΟΔΓ σφράγισαν την αποτυχία κάθε δυνατότητας δημοκρατικής μετάβασης στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Ωστόσο η Σερβία, πέραν των κοινών και πολυδιάστατων διλημάτων της μετάβασης (βλ. πιο πάνω «δίλημμα της τριπλής συγχρονίας της μετάβασης») είχε να αντιμετωπίσει και ένα επιπλέον θεμελιώδες ζήτημα: τον εδαφικό προσδιορισμό τους στα πλαίσια του οποίου θα νομιμοποιείτο η εξουσία τους (Samardzic, 2001:15) δηλαδή αυτό που οι Linz και Stepan (1996) Grugel (2002) ονομάζουν «κρατικότητα» (stateness) (βλ. επίσης Massari, 2005:262-263). Ο εθνικισμός που αναπτύσσεται ως πρόβλημα αδυναμίας εδαφικού προσδιορισμού που συνδέεται με την εθνικό προσδιορισμό του έθνους είναι ότι ως έτσι ο εθνικισμός αποτελεί «όχημα για πολιτικές αποκλεισμού οι οποίες είναι κοινωνικά νομιμοποιημένες» (Grugel, 2002:206). Η Γιουγκοσλαβία στάθηκε ανίκανη να σχηματίσει θεσμούς και προωθήσει πολιτικές οι οποίες θα εγγυώνται πολυπολιτισμικά κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα.

Το βασικότερο δίλημμα που είχε να αντιμετωπίσει η σερβική κοινωνία την δεκαετία του '90 ήταν το κατά πόσο το «κενό εξουσίας» που δημιουργήθηκε από την κατάρρευση του καθεστώτος με την ταυτόχρονη κατάρρευση του κρατικού

συστήματος θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από τις μεταρρυθμιστικές και δημοκρατικές δυνάμεις ή από τον εθνικισμό που τόσα χρόνια υποκρυπτόταν από την κομμουνιστική εξουσία (για την κομμουνιστική διαχείριση εθνικών ζητημάτων βλ. μεταξύ άλλων Hurchich, 2002:425, Pavlowich 2002:205 ή Ramet, 1992:269). Η αποτυχία της μετάβασης και οι αιματηρές συγκρούσεις της δεκαετίας του '90 υποδηλώνουν ότι υπερίσχυσε το δεύτερο.

Το δυαδικό ομοσπονδιακό σύστημα του κομμουνισμού που λειτουργούσε στην ΣΟΔΓ συνίσταται από τη μια πλευρά σε ένα συγκεντρωτικό σύστημα και από την άλλη σε μια νομική παρά ουσιαστική εκδοχή του ομοσπονδισμού, βασιζόμενο στην επίφαση της λαϊκής εξουσίας, ως μηχανισμού απουσίας κάθε διαφοροποίησης μεταξύ κόμματος, κράτους και κοινωνίας¹ (Subotic, 1995:88). Η διάσπαση του κράτους και ο αναδυόμενος εθνικισμός στη Σερβία συνέβαλαν στην επικράτηση των πιο συντηρητικών κομμουνιστικών δυνάμεων στην πολιτική ζωή (Pesic, 1996).

Παρόλο που μια μορφή πολιτικού πλουραλισμού εγκαινιάσθηκε το 1990 όταν νομιμοποιήθηκε η ύπαρξη της αντιπολίτευσης, η εθνικιστική αντίληψη περί της Σερβικής υπόστασης εξαπλώθηκε ως ιδεολογία σχεδόν σε όλα τα πολιτικά κόμματα που σχηματίστηκαν εκείνη τη εποχή. Οι κοινωνικές αλλά και πολιτικές ηγετικές ομάδες στάθηκαν ανίκανες να μετασχηματίσουν την «πολιτική κουλτούρα σε μια κατεύθυνση προσανατολισμένη στο σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων, σε αντιδιαστολή με τα εθνικά» (Miller, 1997:146).

Η εξουσία του Milosevic χειραγωγούσε κάθε εθνικιστικό αίσθημα με μοναδικό στόχο διατήρηση στην εξουσία. Ωστόσο η λειτουργία των πολιτικών θεσμών του συστήματος διακυβέρνησης του επηρεάσθηκε κυρίως από τις αυταρχικές δομές της εξουσίας του οι οποίες εξυπηρετούσαν πολύ λιγότερο τις εθνικιστικές τάσεις παρά την εμμονή του ιδίου να διατηρηθεί στην εξουσία πάση θυσίας. Οι μέθοδοι κυβέρνησής του και ο πόλεμος που κατά την γενική παραδοχή ο ίδιος προκάλεσε κληροδότησαν στις μετέπειτα κυβερνήσεις της χώρας την εξής κατάσταση όσο αφορά την λειτουργία του κράτους και τους θεσμούς του:

α) Έλλειψη νομιμοποίησης πολιτικών θεσμών. Το Σύνταγμα του 1990 δεν υπήρξε προϊόν ευρύτερης συναίνεσης αλλά εργαλείο για τη διατήρηση της εξουσίας του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Σερβίας (ΣΚΣ) του Milosevic (βλ. Janjic). Η

¹ Κράτος και κοινωνία ταυτίζονταν στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας. Ο περιφερειακός (κομμουνιστικός) πλουραλισμός (που ενισχύονταν έναντι του πολιτικού πλουραλισμού κατά τα χρόνια της κομμουνιστικής εξουσίας και αποτελούσε τη μέθοδο του Τίτο για τη διατήρηση απεριόριστης πολιτικής εξουσίας) (Ramet, 1992:251),

εκλογική νοθεία υπήρξε σχεδόν δεδομένη από το 1992, την εποχή που ο Milosevic άρχισε να χάνει την λαϊκή υποστήριξη, με παράλληλη μείωση της εμπιστοσύνης στους πολιτικούς θεσμούς και υπονόμευσης του ρόλου του κοινοβουλίου (Bunce and Wolchik, 2006:7), με αποτέλεσμα τη συχνή προσφυγή σε εξωκοινοβουλευτικές συγκρούσεις (βλ. Milosevic, 2000:58-69) αλλά και σε περιορισμούς της ελευθερίας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) από το Milosevic (βλ. IWPR 1999).

β) Αδύναμη αντιπολίτευση. Υπήρξε οργανωμένη στρατηγική υπονόμευσης και εξόντωσης των πολιτικών αντιπάλων (δολοφονίες, μαζικές συλλήψεις αντιφρονούντων και βίαιη αντιμετώπιση κάθε εκδήλωσης διαφωνίας).

γ) Κομματικός έλεγχος ενός αναποτελεσματικού κρατικού μηχανισμού ή πολιτικοποίηση της δημόσιας διοίκησης μέσω πολιτικής και κοινωνικής καταπίεσης.

δ) Έλεγχος όλων των εξουσιών της χώρας από το «σύστημα του Milosevic»,² καθώς και των δυνάμεων ασφαλείας, που μαζί με τις παραστρατιωτικές οργανώσεις χρησιμοποιούνταν αθέμιτα στον πολιτικό αγώνα για τη διατήρηση του *status quo*, συμπεριλαμβανομένων δικαστικών αποφάσεων (όπως η νόθευση των αποτελεσμάτων των εκλογών του 1996 με την υποστήριξη του Δικαστηρίου (βλ. IWPR, No 562), και

ε) Οργανωμένο έγκλημα και διαφθορά, η οποία διαπερνούσε όλο το φάσμα των δομών του πολιτικού συστήματος.

Η εποχή του Milosevic τελείωσε με την «επανάσταση» του Οκτωβρίου του 2000. Η καινούργια εξουσία δεν αναδείχθηκε μέσα από δημοκρατικές εκλογές αλλά μέσα από μια επαναστατική κοινωνική διαδικασία. Ο βασικότερος παράγοντας στην επιτυχία των γεγονότων της 5^{ης} Οκτωβρίου 2000 ήταν η συνεννόηση των «νέων» (αντιπολιτευτικών) και καθεστωτικών δυνάμεων που αποφάσισαν να αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους από το καθεστώς του Milosevic, (Avramovic, 2001). Η απουσία αντίστασης των στρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων στην πτώση του Milosevic (ως βασικών πυλώνων της εξουσίας του Milosevic (Bieber, 2000) θεωρείται ότι υπήρξε προϊόν της υπόσχεσης που έδωσε η αντιπολίτευση, ότι μετά την ανάληψη της πολιτικής εξουσίας, δεν θα προχωρούσε στη μεταρρύθμιση των δυνάμεων ασφαλείας (Pietz, 2005:6). Οι συμφωνίες που έκανε η αντιπολίτευση με τους παράγοντες που καθεστώτος για να εξασφαλίσει την επιτυχία της έμελλε να αποβούν ουσιαστικός

² Ο Milosevic και το ΣΚΣ ήταν ο πιο σημαντικός παράγοντας καταπίεσης και κατάρρευσης του κρατικού συστήματος κατά την δεκαετία του '90. Όμως, το σύστημα εξουσίας του θα πρέπει να περιλάβει και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, με την σύζυγό του να ηγείται της Γιουγκοσλαβικής Ενωμένης Αριστεράς, όπου συγκεντρώνονταν τα μεγαλύτερα επιχειρηματικά κεφάλαια, και υψηλόβαθμα στελέχη της διοίκησης που ήταν στενά συνδεδεμένα με την διαφθορά και το οργανωμένο έγκλημα.

φραγμός για τη μετάβαση στη μετά-Milosevic εποχή, καθώς αυτοί οι παράγοντες αποτέλεσαν σημαντικούς «αρνησίκυρους δρώντες» (veto players) στις μεταρρυθμίσεις επηρεάζοντας την πολιτική ζωή μετέπειτα (διαφθορά, οργανωμένο έγκλημα, κ.ά.). Έτσι, οι «ανεπιθύμητοι πυλώνες του καθεστώτος Milosevic» (Batt, 2005:57) παρέμειναν σχεδόν άθικτοι, τοποθετώντας το δίλημμα συνέχειας ή αποκοπής από το παρελθόν καίριο για το μέλλον των πολιτικών θεσμών στη Σερβία. Η δυνατότητα αποκοπής από το παρελθόν θα επηρεάσει το αν η επανάσταση θα αποτιμηθεί ως μια «κρίσιμη στιγμή» που οδήγησε σε αλλαγή πλεύσης, σηματοδοτώντας ένα «νέο μονοπάτι» σε όρους ιστορικής θεσμικής προσέγγισης.

Κεφάλαιο 5

Η Δημοκρατική Λειτουργία των Θεσμών στη μετά-Milosevic Εποχή

Ο εκλεγμένος συνασπισμός 18 κομμάτων που κατάφερε να κερδίσει τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2000 ανέδειξε, αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας, τα κύρια προβλήματα που θα συναντούσαν οι μετέπειτα κυβερνήσεις. Οι επί εποχής Milosevic αντιπολιτευτικές ηγετικές ομάδες που μετέπειτα ήρθαν στην εξουσία, συνέχισαν την παράδοση της προηγούμενης δεκαετίας: α) την ύπαρξη μιας ολιγάριθμης ομάδας προσώπων με έντονες ατομικές φιλοδοξίες για γρήγορη αναρρίχηση σε δημόσια αξιώματα, β) στοιχεία έντονου πολιτικού κατακερματισμού στην οργάνωση των κομμάτων, και γ) στοιχεία δομικής ασυνέχειας στη λειτουργία των κομμάτων και των συνασπισμών (Bieber, 2000). Τα πολιτικά κόμματα ασχολούνταν κυρίως με την αναζήτηση τρόπων για την εδραίωσή τους (Vejnoda, 2004:39). Η δημιουργία ενός μεγάλου και μη-ομοιογενποιημένου συνασπισμού (αποτελούμενου από αριστερές, κεντρώες και δεξιές δυνάμεις) ενάντια του καθεστώτος Milosevic αποδείκνυε ότι η πολιτική αλλαγή δεν υπήρξε απόρροια του σχηματισμού νέων προοδευτικών πολιτικών δυνάμεων, αλλά αποτέλεσμα μιας διαδικασίας στην οποία οδηγήθηκε η χώρα λόγω της μακροχρόνιας κοινωνικής και πολιτικής «κούρασης» από τις αυταρχικές μεθόδους των προηγούμενων καθεστώτων (Adams, 2004).

Η πρώτη περίοδος της μετάβασης ολοκληρώνεται με τη διάσπαση του συνασπισμού, χωρίς να αξιοποιηθούν οι ευκαιρίες για την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων. Το κεντρικό πρόβλημα παρέμεινε το ζήτημα της κρατικότητας, δηλαδή το μέλλον της συμβίωσης με το Μαυροβούνιο (καθώς και το μέλλον του καθεστώτος του Κοσόβου). Τα προβλήματα σε επίπεδο λειτουργίας και οργάνωσης

των ομοσπονδιακών θεσμών της ένωσης Σερβίας και Μαυροβουνίου - η οποία υπήρξε χωρίς διακυβέρνηση την περίοδο 1998-2003 (Nation in Transit, 2005) - υποδήλωνε ότι το πρόβλημα της λειτουργίας των θεσμών δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με νομοτεχνικό τρόπο, και χωρίς την οικοδόμηση ενωτικής πολιτικής συναίνεσης. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή στη Σερβία επηρέαζε κάθε προσπάθεια για την μεταρρύθμιση των πολιτικών θεσμών εντός του κρατιδίου. Πιο συγκεκριμένα:

α) Η λειτουργία του πολιτικού συστήματος εξακολουθούσε να βασίζεται στο Σύνταγμα του 1992, το οποίο, ως δημιούργημα του Milosevic, ευνοούσε την εξουσία ενός ανθρώπου με πολύπλοκες διαδικασίες αναθεώρησης, χωρίς εγγυήσεις για την αποτελεσματική λειτουργία ελέγχων και ισορροπιών (βλ. Samardzic, 2003).

β) Το Κοινοβούλιο παρέμεινε ελεγχόμενο από την εκτελεστική εξουσία, με την Κυβέρνηση να υπονομεύει τις λειτουργίες του, όπως η αποπομπή βουλευτών του ΔΚΣ από τον Πρωθυπουργό Djindjic, παρά την απόφαση των δικαστηρίων περί αντισυνταγματικότητας της πράξης (Nation in Transit, 2006:15), και η έλλειψη διαφάνειας κατά την λειτουργία του, με ανάμειξη των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων στις εργασίες της Βουλής (βλ. Antonic, 2005).

γ) Η Κυβέρνηση μειοψηφίας λειτουργούσε χωρίς συναίνεση ακόμα και γύρω από τα βασικά εθνικά ζητήματα, οδηγώντας σε «περίεργους» συνασπισμούς (όπως η στήριξη της Κυβέρνησης στην ψήφο του ΣΚΣ ή η εμφανής προθυμία για συνεργασία με εθνικιστικά ή αντι-μεταρρυθμιστικά κόμματα όπως το ΡΚΣ (Nation in Transit 2005, ICG, 2004a,b)

δ) Η δημόσια διοίκηση ήταν αναποτελεσματική, παγιδευμένη στις προκλήσεις της μετάβασης (Ganew, 2001), ανίκανη να εξυπηρετήσει τους πολίτες, και

ε) Το φαινόμενο της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας του πολιτικού συστήματος οδήγησε στην εμπλοκή πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων αλλά και του οργανωμένου εγκλήματος, ως κύριας κληρονομιάς της περιόδου Milosevic.

Κεφάλαιο 6

Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση για τη Σερβία

Μετά τις εμφύλιες συγκρούσεις που διατάραζαν την ειρήνη και την ασφάλεια των Βαλκανίων (και ολόκληρης της Ευρώπης), η πρώτη προσέγγιση εκ μέρους της ΕΕ των χωρών της πρώην Γιουγκοσλαβίας δομήθηκε γύρω από το πρόγραμμα Περιφερειακής Προσέγγισης των Βαλκανίων, όπως συμφωνήθηκε στο Συμβούλιο

Γενικών Υποθέσεων τον Φεβρουάριο του 1996 (PRES/96/33). Η προσέγγιση αυτή θα στήριζε τους στόχους της ΕΕ στην περιοχή, ενισχύοντας την ασφάλεια, την καλή γειτονία και την οικονομική ανασυγκρότηση. Το κείμενο όμως δεν προέβλεπε ότι οι συμφωνίες αυτές θα οδηγούσαν σε μια έστω και μακροχρόνια προοπτική ένταξης. Ένα χρόνο αργότερα, το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων (PRES/97/129) προέβαλε συγκεκριμένους όρους σε κάθε κράτος προκειμένου να εξασφαλίσει οφέλη α) στο εμπόριο, μέσω προτιμησιακών μέτρων, β) στην οικονομία, μέσω των προγραμμάτων Obnova και Phare, και γ) μέσω συμφωνιών συνεργασίας και εμπορίου.

Κάθε επόμενο στάδιο της συνεργασίας απαιτούσε εκπλήρωση περισσότερων κριτηρίων. Οι προϋποθέσεις αυτές εξυπηρετούσαν σε μεγάλο βαθμό τους στόχους της περιφερειακής προσέγγισης. Οι εσωστρεφείς πολιτικές επιλογές, φορτισμένες με εθνικιστικά κίνητρα από την πλευρά του Milosevic, δεν άφησαν περιθώρια για τη αξιοποίηση των εν δυνάμει ωφελειών από την προσέγγιση της ΕΕ. Η βαθιά διαίρεση μεταξύ Σέρβων «πατριωτών» και μη-Σέρβων (ως εχθρικά προδιατεθειμένων) καθιστούσε την ευρωπαϊκή στρατηγική του «καρότου και του μπαστουνιού» αναποτελεσματική στη συγκεκριμένη περίπτωση. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι το «καρότο», ως επιβράβευση της «καλής συμπεριφοράς», θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κρίσιμη αλλά όχι καθοριστικής σημασίας. Στο βαθμό που η συγκεκριμένη στρατηγική δεν διεύρυνε τις μελλοντικές προοπτικές για την αναβάθμιση των σχέσεων με τις χώρες της περιοχής, η οποία θα μπορούσε να ιδωθεί ως πραγματική και ανατρεπτική ευκαιρία για τις χώρες αυτές, το «καρότο ήταν πολύ μικρό για να κάνει την διαφορά» (Papadimitriou, 2001:78). Αυτός υπήρξε ένας ακόμη λόγος για τη Σερβική εθνικιστική κυβέρνηση να μην δώσει την απαιτούμενη προσοχή αλλά ούτε και να επιδείξει την απαιτούμενη διάθεση για να εκπληρώσει οποιονδήποτε από τους όρους που τέθηκαν. Τον αμέσως επόμενο χρόνο, οι σχέσεις μεταξύ Σερβίας και ΕΕ παγώνουν λόγω της κρίσης στο Κόσοβο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το πλαίσιο των προϋποθέσεων που διαμορφώθηκε εκείνη την περίοδο εξακολουθεί να αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη των Ευρω-Σερβικών σχέσεων.

Η περίοδος μετά την κρίση του Κοσόβου και τους βομβαρδισμούς που ακολούθησαν τη διεθνή απομόνωση της Σερβίας αποτέλεσε ευκαιρία για τον αναπροσδιορισμό της ευρωπαϊκής στρατηγικής για τα Βαλκάνια. Πιο συγκεκριμένα, το Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη αποτέλεσε μια σημαντική πολιτική πρωτοβουλία, η οποία αποσκοπούσε στη δημιουργία καλύτερων συνθηκών για την συνεργασία μεταξύ των χωρών της περιοχής, με κύριους στόχους

την πολιτική και οικονομική ενσωμάτωσή τους στην Ευρώπη και τη διασφάλιση προϋποθέσεων που θα ευνοούν τη σταθερότητα και την ασφάλεια στην περιοχή (βλ. Kameron και Kintis, 2001:108-11, και Μπέλλου, 2006). Οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφονται οι λειτουργίες του Συμφώνου είναι η δημοκρατία, η οικονομία, και η ασφάλεια. Η Σερβία έγινε δεκτή στο Σύμφωνο Σταθερότητας λίγες μέρες μετά την κατάρρευση του καθεστώτος Milosevic στις 26 Οκτωβρίου του 2000. Την ίδια χρονιά, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Φέιρα αποφάσισε ότι η Σερβία (μαζί με τις υπόλοιπες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων) αποτελούν «επιλέξιμες» (eligible) χώρες και, άρα, κοντά σε μια μελλοντική, αν και χρονικά απροσδιόριστη, προοπτική ένταξης (για την ακρίβεια, έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων), αν ικανοποιούσαν τα απαραίτητα κριτήρια.

Το νέο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ Σερβίας και ΕΕ αντιπροσώπευε την πρώτη, περιεκτική και ενεργή πολιτική στην περιοχή. Αν και αδιαμφισβήτητα θετική ως εξέλιξη, η στρατηγική αυτή δημιουργεί ορισμένους προβληματισμούς. Καταρχήν, στα πλαίσια του Συμφώνου προσφέρονται δυνατότητες δημιουργίας στενότερων σχέσεων των κρατών της περιοχής με την ΕΕ υπό τη μορφή των Συμφωνιών Σύνδεσης και Σταθερότητας. Κατά πόσο, όμως, οι Συμφωνίες αυτές δεν πρόκειται να λειτουργήσουν ως υποκατάστατα της διαδικασίας προσχώρησης; Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, η μείωση της αποτελεσματικότητας της ενταξιακής διαδικασίας ως προς τα προσδοκώμενα αποτελέσματα θα ήταν σημαντικός και θα ελαχιστοποιούσε την θετική και μεταρρυθμιστική δυναμική που θα μπορούσε να προκύψει στις χώρες της περιοχής από την λειτουργία των Συμφωνιών. Στο βαθμό που η προσχώρηση στην ΕΕ είναι το ισχυρότερο κίνητρο για την προσήλωση σε μεταρρυθμίσεις που θα οδηγήσουν στην φιλελεύθερη-δημοκρατική μετάβαση, είναι σημαντικό να υπάρχει συνέπεια ως προς το στόχο αυτό. Το ενδεχόμενο υποκατάστασης της διαδικασίας προσχώρησης ως πλήρους μέλους με αυτή της στενής συνεργασίας με τρίτη χώρα ενισχύεται και από το γεγονός ότι η ΕΕ βίωσε πρόσφατα την πιο μαζική διεύρυνση στην ιστορία της, με σημαντικά προβλήματα στη θεσμική λειτουργία της, χωρίς να επιδεικνύει η ΕΕ ιδιαίτερα έντονο ενδιαφέρον για τη περιοχή (βλ. Vachudova, 2004). Για τους παραπάνω λόγους, είναι σημαντικό η διαδικασία που προκύπτει από τις Συμφωνίες Σταθερότητας και Σύνδεσης, να συνδεθεί, έστω και άτυπα, με τη μελλοντική προοπτική της πλήρους ένταξης, προκειμένου να μην περιορίσει την επιρροή της ΕΕ σχετικά με τη δημοκρατική μετάβαση των χωρών της περιοχής. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης υπήρξε ένα σημαντικό βήμα προς αυτή

τη κατεύθυνση. Αυτή η προοπτική πρέπει να υπογραμμίζεται με συνέπεια από την ΕΕ.

Όσον αφορά τις αλλαγές στην πολιτική σκηνή της Σερβίας, την αποδοχή της Σερβίας στο Σύμφωνο Σταθερότητας τον Οκτώβριο του 2000 ακολούθησε η πρόσκληση του νεοεκλεγμένου μετριοπαθούς Πρόεδρου Kostunica στο Biarritz, όπου διεξήχθη το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκεμβρίου του 2000, υποδηλώνοντας τη θετική και άμεση ανταπόκριση της ΕΕ στις αλλαγές. Πίσω από τις κινήσεις αυτές υπήρξε η υπόθεση εργασίας ότι ο ριζοσπαστικός εθνικισμός στην περιοχή ηττήθηκε για πάντα και ότι οι μετριοπαθείς δυνάμεις θα μεταλλάξουν εθνικιστικά φορτισμένες πολιτικές σε πολιτικές που υποστηρίζουν τον εκδημοκρατισμό και τις δυνάμεις του εξευρωπαϊσμού (Rupnik, 2003:79). Η ΕΕ έστειλε ξεκάθαρο μήνυμα προς τις πολιτικές δυνάμεις της Σερβίας και παρόλο που ο Kostunica διαβεβαίωσε ότι η προτεραιότητα της νέας πολιτικής ηγεσίας είναι η ευρωπαϊκή ενοποίηση, σύντομα απεδείχθη ότι ο δρόμος έμελλε να είναι μακρύς και ότι οι μεταρρυθμίσεις στη χώρα θα ήταν δύσκολο να υλοποιηθούν. Η περίοδος του «ενθουσιασμού» απεδείχθη σύντομη, με τη Σερβία να παρατείνει περισσότερο τη μετάβαση στη δημοκρατία.

Η Ευρωπαϊκή Προσέγγιση της Δημοκρατικής Λειτουργίας των Θεσμών στη Σερβία-Μαυροβούνιο

Έξι χρόνια μετά την αποδοχή της Σερβίας στο Σύμφωνο Σταθερότητας και στη συνέχεια στο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Σύνδεσης, η χώρα δεν έχει καταφέρει ακόμα να ικανοποιήσει τις προϋποθέσεις προκειμένου να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης και Σταθερότητας. Ως επακόλουθο της απόφασης του ΕΣ της Φέιρα (2000) και αμέσως μετά την κατάρρευση του καθεστώτος Milosevic, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισε τη διαδικασία παρακολούθησης των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Η Έκθεση αναγνωρίζει ότι η χώρα αντιμετωπίζει «όχι μόνον τα 'κλασικά' προβλήματα χωρών που βρίσκονται στη μετάβαση αλλά και δυσεπίλυτα ζητήματα συνταγματικής φύσης» (COM, 2002:5).

Το μεγαλύτερο εμπόδιο στην εκπλήρωση του δημοκρατικού κριτηρίου και ιδιαίτερα της δημοκρατικής λειτουργίας των θεσμών, όπως θα αποφανθεί αργότερα μέσα από τις Εκθέσεις της η Επιτροπή αλλά και γενικότερα η Ένωση με τη μεσολαβητική στάση της, υπήρξε η λειτουργία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της

Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ)³. Κύριο μέλημα της ΕΕ ήταν η διατήρηση της ομοσπονδίας. Πρώτος στόχος ήταν η δημιουργία νέων πλαισίων πολιτικής λειτουργίας, τα οποία θα ανταποκρίνονται στις σύγχρονες απαιτήσεις μιας δημοκρατικής ένωσης. Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα του 1992, δημιούργημα του Milosevic, δεν στηριζόταν στις βασικές αρχές του ομοσπονδισμού, δηλαδή της ίσης αντιπροσώπευσης και συμμετοχής των συστατικών μερών (ICG 2000). Η πρώτη Έκθεση (2002), αν και αρκετά μετριοπαθής ως προς τα συμπεράσματά της, και σαφώς επηρεασμένη από το πρώτο «κύμα ενθουσιασμού» μετά την πτώση του Milosevic, αποτύπωσε την πρώτη ουσιαστική στρατηγική για τη χώρα: την διατήρηση της ένωσης των δύο συστατικών κρατιδίων. Η αιρεσιμότητα έπρεπε να λειτουργήσει ως «σωσίβιο» για την ένωση. Στις επόμενες δύο Εκθέσεις (2003 και 2004), τα ζητήματα της λειτουργίας των θεσμών αναφέρονται μόνον στο ομοσπονδιακό επίπεδο, με κύριο χαρακτηριστικό τη θεσμική παθογένεια των ομοσπονδιακών δομών (βλ. επίσης ICG, 2003b:5-7). Αυτό σημαίνει ότι οι εν λόγω Εκθέσεις αντιμετώπισαν το ζήτημα της δημοκρατίας ως παράγωγο της ομοσπονδιακής φύσης της ένωσης χωρίς να υπεισέλθουν σε ζητήματα δημοκρατικής δυσλειτουργίας των συστατικών μερών. Έτσι, η προσέγγιση της Επιτροπής εστιάστηκε στους ομοσπονδιακούς θεσμούς, αφήνοντας σε «εκκρεμότητα καθοδήγησης» το μεταρρυθμιστικό πλαίσιο των ομοσπονδων δομών.

Η περαιτέρω «βαλκανιοποίηση» της περιοχής υπήρξε σαφώς αντίθετη με τη στρατηγική της ΕΕ για τα Δυτικά Βαλκάνια. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος που ανέλαβε η ΕΕ το 2002 στις διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο κρατιδίων στην προσπάθεια μετασχηματισμού του πλαισίου των σχέσεών τους και την ενεργή παρέμβαση με απώτερο στόχο τη διατήρηση της ένωσης της Σερβίας με το Μαυροβούνιο υπήρξε απτή απόδειξη των ευρωπαϊκών προτεραιοτήτων. Η παρέμβαση αυτή ξεπερνούσε το κλασικό/συμβατικό παράδειγμα της εφαρμογής της αιρεσιμότητας προς μια τρίτη χώρα, στο βαθμό που δεν χρησιμοποιήθηκε η τακτική της «ενίσχυσης μέσω επιβράβευσης», αλλά αυτό που οι Schimmelfenning *et al.* (2002) ονομάζουν «ενίσχυση μέσω υποστηρικτικής στρατηγικής» (reinforcement by supportive strategy). Η εν λόγω στρατηγική αποσκοπεί στη μείωση του εσωτερικού κόστους που μια τρίτη χώρα αναγκάζεται να πληρώσει προκειμένου να ικανοποιήσει τα κριτήρια που της τίθενται (*ibid*, 2002:3). Στο βαθμό, όμως, που η ΕΕ δεν προσέφερε μόνον

³ Παράλληλα, εκκρεμούσε και η διαδικασία συνεργασίας της κυβέρνησης με τις αρχές του Δικαστηρίου της Χάγης σχετικά με ζητήματα έκδοσης προσώπων που κατηγορούνται για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου (κυρίως των Mladic και Karadzic), ζήτημα το οποίο δεν έχει διευθετηθεί ακόμη, δημιουργώντας πρόσθετα εμπόδια στις σχέσεις της χώρας με την ΕΕ.

το πλαίσιο ή την κατεύθυνση που θα πρέπει να ακολουθήσουν οι εμπλεκόμενες πλευρές (όπως στην περίπτωση του Κυπριακού ζητήματος), αλλά «λειτούργησε θεσμικά ως πλαίσιο και ως ενεργός δρών» (Tocci, 2004:562), η άμεση παρέμβαση της ΕΕ στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων υποδηλώνει αυτό που ο Teokarevic (2003:45-46) ονομάζει στρατηγική «πέραν της αιρεσιμότητας» (beyond conditionality). Η άποψη αυτή ενισχύεται ακόμη περισσότερο από το ότι η παρέμβαση δεν υπήρξε μόνον τεχνικού χαρακτήρα ή ως επιθυμία για τη διευκόλυνση της εκπλήρωσης των κριτηρίων της δημοκρατικής αιρεσιμότητας, αλλά ως εξυπηρέτηση μιας ευρύτερης στρατηγικής για την περιοχή, η οποία συνίστατο στην παρεμπόδιση της διαίρεσης των Δυτικών Βαλκανίων (ως πιθανό αποτέλεσμα της διαδικασίας εκμάθησης από τις εμπειρίες της παρέμβασης της ΕΕ στις αρχές της δεκαετίας του '90).

Η τελική αποδοχή του Συνταγματικού Χάρτη (2003) (που ακολούθησε την υπογραφή της Συμφωνίας του Βελιγραδίου ένα χρόνο νωρίτερα) υπήρξε προϊόν της άμεσης εμπλοκής της ΕΕ (μέσω του Ύπατου Εκπροσώπου Javier Solana) στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων (Teokarevic, 2003:40). Πιθανότητα η υπογραφή του Χάρτη κατέστη δυνατή λόγω εφαρμογής της αιρεσιμότητας και ιδιαίτερα του μηχανισμού βάσει του οποίου η ΕΕ λειτουργεί ως θεματοφύλακας. Οι δύο χώρες θεωρούσαν ότι η τελική συμφωνία άνοιγε την προοπτική να προχωρήσουν σε ένα επόμενο στάδιο για την έναρξη των διαπραγματεύσεων με την ΕΕ και την υπογραφή της Συμφωνίας Σταθερότητας και Σύνδεσης. Ωστόσο, η Ετήσια Έκθεση του 2004 δεν επιβεβαίωσε κάτι τέτοιο. Αντιθέτως, ανέδειξε τις δυσκολίες που θα συναντούσε η ένωση των δυο κρατιδίων κατά την προσπάθεια συμβίωσης στο κοινό κράτος. Το προϊόν της προσπάθειας συγκερασμού συνταγματικής ενότητας και των πιέσεων για την ανεξαρτησία ενός εκ των μερών, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει εμπράκτως. Το υπόδειγμα της παρέμβασης «πέραν της αιρεσιμότητας» επέδρασε αρνητικά στην εκπλήρωση των κριτηρίων της αιρεσιμότητας, όπως εφαρμόζεται στις περιπτώσεις εν δυνάμει υποψηφίων χωρών, πλήττοντας την αξιοπιστία των επιλογών της ΕΕ. Κι αυτό γιατί το νέο μόρφωμα που δημιουργούσε το υπόδειγμα της ΕΕ δεν φαινόταν ικανό να υπερβεί τις διαιρετικές τομές που προέρχονταν από τα συστατικά μέρη.

Στην ουσία, ο Συνταγματικός Χάρτης (2003) συγκροτούσε μια μορφή πολιτικής ενότητας μεταξύ Σερβίας και Μαυροβουνίου εγγύτερα στο συνομοσπονδιακό πρότυπο, αφού έδινε τη δυνατότητα στα μέρη να παρεμποδίζουν μονομερώς σημαντικές διαδικασίες ρύθμισης εσωτερικών ή εξωτερικών υποθέσεων

(Samardzic, 2004:18). Οι κύριες αδυναμίες του νέου μορφώματος ήταν η έλλειψη νομιμοποίησης και από τα δύο κρατίδια (λόγω της υψηλής πίεσης της ΕΕ) και σε επίπεδο λειτουργικότητας η αδύναμη κεντρική εξουσία, με το Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο να μην επιτελεί αυτόνομη νομοθετική λειτουργία και το Συμβούλιο των Υπουργών να έχει ελάχιστες αρμοδιότητες, λειτουργώντας ως όργανο συντονισμού των διαφορετικών πολιτικών των δυο κρατιδίων παρά ως εκτελεστικός θεσμός (ICG, 2003a). Η επικρατούσα μορφή ένωσης μπορεί έτσι να ιδωθεί ως μια μορφή «βασικής συμφωνίας» μεταξύ αλληλεξαρτούμενων αλλά ταυτόχρονα αυτόνομων μερών, προσπαθώντας να συναιρέσει τις αντιτιθέμενες προτιμήσεις τους. Από την μια πλευρά, το Βελιγράδι, ως θερμός υποστηρικτής της διατήρησης της ενότητας των δυο κρατιδίων, έβλεπε ότι η ευρωπαϊκή προοπτική θα μπορούσε να επισπευτεί από την ενότητα που - τυπικά έστω - διασφάλιζε ο Χάρτης, ενώ η Κυβέρνηση του Μαυροβουνίου επένδυε σε άλλες δυνατότητες που προσέφερε ο Χάρτης προκειμένου να ενισχύσει το κίνημα της ανεξαρτησίας της. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, το Μαυροβούνιο ανάδειξε τη δυσλειτουργικότητα των ομοσπονδιακών δομών για την οποία το ίδιο υπήρξε σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνο, υποστηρίζοντας ότι η Σερβία είναι αυτή που ευθύνεται για τα προβλήματα στις σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και της χώρας αναφορικά με την εκπλήρωση του δημοκρατικού κριτηρίου. Το τελευταίο παρουσιαζόταν ως προβληματικός τομέας από την Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής που δημοσιεύθηκε μετά την υπογραφή του Χάρτη. Οι ευθύνες ωστόσο θα έπρεπε να είναι μοιρασμένες μεταξύ των τριών μερών που συμμετείχαν στην δημιουργία αυτού του κοινού συστήματος. Όπως σημειώνει ο Samardzic (2004:18-19), οι παρατηρήσεις της ΕΕ για τη μη ικανοποιητική λειτουργία των ομοσπονδιακών θεσμών μπορούν εύκολα να χαρακτηριστούν κενό γράμμα στο βαθμό που η ΕΕ «δεν αναλαμβάνει το μέρος των ευθυνών που της αναλογούν» και δεν προσαρμόσει τη στάση της στις ιδιαίτερες συνθήκες που διέπουν το ιδιότυπο καθεστώς της ένωσης.

Η αλλαγή στάσης της ΕΕ, μέσω της υιοθέτησης της προσέγγισης των «δύο γραμμών» (twin track approach) που αναγνώριζε την ιδιαίτερη φύση της ένωσης Σερβίας-Μαυροβουνίου επήλθε στο Μάαστριχ κατά την διάρκεια του άτυπου Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 2004. Η νέα προσέγγιση, όμως, δεν ήλθε ως αποτέλεσμα των δυσκολιών ικανοποίησης του δημοκρατικού κριτηρίου, αλλά του οικονομικού κριτηρίου, δηλαδή της αδυναμίας εναρμόνισης των οικονομικών συστημάτων των συστατικών μερών (βλ. IWPR, No 516a, όπως και IWPR, No 516b). Η προσέγγιση ωστόσο έδινε μερική λύση στην εκπλήρωση του οικονομικού κριτηρίου, ενώ

εξακολουθούσε να υφίσταται το πολιτικό πρόβλημα στη λειτουργία των ομοσπονδιακών θεσμών. Το Μαυροβούνιο μετέφραζε τη διαιώνιση αυτού του προβλήματος ως όχημα για την ανεξαρτησία του, με την ΕΕ να έχει ήδη κατανοήσει τις εγγενείς λειτουργικές δυσκολίες διατήρησης της ομοσπονδιακής ενότητας τη στιγμή που δεν υφίστατο ουσιαστικά μια αποτελεσματική «κοινή διεύθυνση» (Economist online, 13/09/2004). Από την άλλη πλευρά, η Σερβία αναλάμβανε την αποκλειστική ευθύνη της ευρωπαϊκής της πορείας, στη βάση ότι η διττή προσέγγιση της ΕΕ θα διευκόλυνε την εκπλήρωση του δημοκρατικού κριτηρίου (*ibid*).

Συνολικά, η διττή προσέγγιση της ΕΕ, με την έμφαση στο οικονομικό κριτήριο, φάνηκε να εξυπηρετεί κάποιους από τους στόχους και των δύο μερών, χωρίς όμως να προτείνει κάποια συγκεκριμένη λύση για τη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών του κοινού συστήματος, και χωρίς ουσιαστικά να υπεισέρχεται σε ζητήματα δημοκρατικής λειτουργίας των θεσμών στο εσωτερικό των συστατικών μερών (όπως αναλύονται στο κεφάλαιο 5 για την περίπτωση της Σερβίας). Αποτέλεσμα της εφαρμογής της αιρεσιμότητας με αυτό τον τρόπο, για τη Σερβία ήταν να αναλωθεί μεγάλη ενέργεια στην διατήρηση της ένωσης και την «ικανοποίηση της ΕΕ» (ICG, 2004: 9), εις βάρος των προβλημάτων στο εσωτερικό του σερβικού πολιτικού συστήματος που παρέμειναν μακριά από την επιρροή της ΕΕ. Μία δεύτερη διαπίστωση είναι ότι, παρά το γεγονός ότι οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις δεν προχωρούν στο βαθμό που θα ανέμενε η ΕΕ, αφού τα σχετικά προβλήματα παραμένουν κατά τη διετία 2004-05, εντούτοις, το πόρισμα της Επιτροπής με την «Έκθεση Προοπτικής» (Feasibility Report) του 2005 υπήρξε θετικό ως προς τη δυνατότητα έναρξης διαπραγματεύσεων για την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης και Σταθερότητας. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η ΕΕ, μέσω της προοπτικής αυτής - η οποία λειτούργησε ευεργετικά για τη διατήρηση της ενότητας τη συγκεκριμένη περίοδο (γνωρίζοντας ότι επίκειται το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία του Μαυροβουνίου και η απόφαση για το τελικό καθεστώς του Κοσόβου - αναβάθμιζε το ρόλο της ως θεματοφύλακα και την εποπτική της ικανότητα σχετικά με τη μελλοντική πρόοδο των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων.

Μηχανισμοί για τον Εξευρωπαϊσμό των Θεσμών στη Σερβία

Η ΕΕ έχει αναπτύξει διάφορα εργαλεία που εξυπηρετούν τον εξευρωπαϊσμό της Σερβίας, στοχεύοντας στον επηρεασμό του εγχώριου τρόπου διακυβέρνησης και

προσφέροντας υποστήριξη στη λειτουργία των θεσμών. Η Επιτροπή ανέπτυξε το 2002 τη στρατηγική της για την Σερβία και το Μαυροβούνιο (EC, 2002) την οποία θα ακολουθούσαν οι δυο πλευρές (η ίδια και η Σερβία-Μαυροβούνιο) την περίοδο 2002-06, προκειμένου να υποστηριχθεί η διαδικασία Σταθερότητας και Σύνδεσης. Η στρατηγική διαρθρώνεται γύρω από τρεις άξονες, οι οποίοι θεωρούνται απαραίτητοι για την υλοποίηση της εν λόγω διαδικασίας: α) τη χρηστή διακυβέρνηση και την οικοδόμηση θεσμών, β) την οικονομική ανασυγκρότηση και μεταρρύθμιση, και γ) την κοινωνική ανάπτυξη και την κοινωνία των πολιτών (EC, 2002:25-26). Ο πρώτος άξονας αφορά τη λειτουργία των θεσμών και στοχεύει στην καλυτέρευση της δημόσιας διοίκησης, καθώς οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο τομέας αυτός θεωρούνται σημαντικός φραγμός στην σταθεροποίηση της δημοκρατίας και τη δημιουργία οικονομίας της αγοράς (46). Ο απώτερος στόχος των δράσεων είναι η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της διακυβέρνησης διότι μόνον τότε μπορεί να είναι δημοκρατικά υπόλογη και αντιπροσωπευτική. Τα προγράμματα που αναπτύσσονται στη χώρα θα πρέπει να στοχεύουν στην τεχνική υποστήριξη και την ανάπτυξη ικανοτήτων για την ενσωμάτωση του «Κοινοτικού κεκτημένου» και τη βελτίωση της ποιότητας των δημόσιων υπηρεσιών.

Βάσει της στρατηγικής αυτής, οι προαναφερθείσες δράσεις αναμένεται να αναβαθμίσουν την ποιότητα της δημοκρατίας λόγω της ανάπτυξης μιας λιγότερο πολιτικοποιημένης και καλύτερα οργανωμένης διοίκησης. Εδώ, οι θεσμοί και η λειτουργία τους προσεγγίζονται τεχνοκρατικά ή, όπως σημειώνουν οι Bechev και Andreev (2005), υπό την οπτική της «τεχνοκρατικής αποτελεσματικότητας». Αυτό υποδηλώνει ότι στη διαδικασία της Σταθερότητας και Σύνδεσης παραμένει η σημασία του εκδημοκρατισμού, με έμφαση όμως σε πολιτικές όπως η συμμόρφωση στους νόμους και η καταπολέμηση της διαφθοράς, και στην ανάπτυξη της ικανότητας εφαρμογής του Κοινοτικού κεκτημένου (Bachev και Andreev, 2005:8). Η προσέγγιση που υιοθετείται βασίζεται στην υπόθεση ότι η αποτελεσματικότητα της διοίκησης επιφέρει εμπιστοσύνη στους θεσμούς, άρα αυξάνει τις πιθανότητες για δημοκρατική διακυβέρνηση. Αυτό επιβεβαιώνει την παραδοχή του Pridham (2005) περί «γραφειοκρατικού προσαυξητισμού» στην εφαρμογή της αιρεσιμότητας. Με άλλα λόγια, στο κριτήριο γύρω από τη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών, μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στο σκέλος της αποτελεσματικότητας παρά της δημοκρατίας, στο βαθμό που το πρώτο είναι αυτό που επιφέρει το δεύτερο, δηλαδή τη δημοκρατική εμπέδωση. Θα μπορούσαμε ωστόσο να υποθέσουμε ότι η δημοκρατική λειτουργία

των θεσμών δεν μπορεί κατ' αποκλειστικότητα να αντιμετωπιστεί σε τόσο τεχνικό επίπεδο, όσο αυτό εξυπηρετείται από το πρόγραμμα Cards, οι στρατηγικοί στόχοι του οποίου αποκωδικοποιούνται στην εν λόγω στρατηγική της Επιτροπής.

Σε συμβουλευτικό και πολιτικό επίπεδο, η ΕΕ θεσμοποίησε με την Σερβία και το Μαυροβούνιο συναντήσεις συμβουλευτικού χαρακτήρα σε πολιτικό επίπεδο (consultative task forces) που εξελίχθηκαν σε «ενισχυμένο μόνιμο διάλογο» και μετά το 2004 στην «ευρωπαϊκή εταιρική σχέση». Ο εν λόγω μηχανισμός, αφενός προσδιορίζει χρονικά τις προτεραιότητες των κριτηρίων της Κοπεγχάγης, και αφετέρου χρησιμοποιείται συμπληρωματικά ως «όρος-δείκτης» (benchmarking) στη διαδικασία προόδου. Το Πρόγραμμα Δράσης για την εφαρμογή της εταιρικής σχέσης αποτελεί χρήσιμο οδηγό στην υλοποίηση των κυβερνητικών μεταρρυθμίσεων. Όλοι οι στόχοι και οι δράσεις που προκύπτουν, είτε από το χρηματοδοτικό πρόγραμμα Cards είτε από την εταιρική σχέση, δίνουν έμφαση στην αποτελεσματικότητα των θεσμών. Και όλα αυτά, τη στιγμή που η προοπτική της ένταξης είναι πολύ μακρινή και η μετάβαση στη δημοκρατία είναι ακόμη εύθραυστη. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι οι περισσότεροι στόχοι και δράσεις ικανοποιούνται, μπορούμε να αμφιβάλουμε για την ποιότητα της δημοκρατικής λειτουργίας των θεσμών, στο μέτρο που μόνον η συναινετική αποδοχή και η πλήρης εφαρμογή (και όχι απλώς η ύπαρξη) κανόνων, νόμων και διαδικασιών μπορεί να διασφαλίσει ότι η δημοκρατία αποτελεί τη μόνη οδό, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς.

Η διαδικασία παρακολούθησης των εξελίξεων στη Σερβία και το Μαυροβούνιο εφαρμόζεται από το 2000. Ωστόσο, σχεδόν το σύνολο των συμπερασμάτων αφορούσε τους ομοσπονδιακούς θεσμούς. Οι δυσλειτουργικότητες που παρατηρήθηκαν σε ομοσπονδιακό επίπεδο σαφώς και επηρέαζαν τις εξελίξεις στα συστατικά μέρη, αλλά αυτός δεν αποτελεί το μοναδικό λόγο για τον οποίο τα μέρη αντιμετώπισαν δυσκολίες κατά την διαδικασία της μετάβασης. Μέχρι την υιοθέτηση της προσέγγισης των «δύο γραμμών», οι Ετήσιες Εκθέσεις είχαν περιορισμένο αντίκτυπο στα μέρη, ακριβώς λόγω της ομοσπονδιακής εστίασης. Για την Κυβέρνηση της Σερβίας, αλλά και γενικότερα για τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, η αποδοκιμασία για τη μη ικανοποιητική λειτουργία των ομοσπονδιακών δομών αποδυνάμωνε την εμπιστοσύνη στις πολιτικές της ΕΕ, στο ότι «οι Βρυξέλλες επιβάλλουν τις δικές τους προτιμήσεις παραγνωρίζοντας της τοπικές ανάγκες» και ότι «οι Κυβερνήσεις είναι 'πίονια της Δύσης'» (Demetropoulou, 2004:8). Με την υιοθέτηση της διττής προσέγγισης «άνοιξε» η προοπτική για μια πιο έγκυρη

αποτύπωση της κατάστασης στο εσωτερικό της Σερβίας. Ωστόσο, η ανάλυση των Εκθέσεων για την εσωτερική κατάσταση στη Σερβία είναι τεχνοκρατικές (ή επιφανειακές) σχετικά με τη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών. Επανειλημμένα, παρουσιάζουν μειωμένη οξυδέρκεια στα πολιτικά ζητήματα, σε αντιδιαστολή με τα τεχνικά - π.χ., η υπόσχεση για τη μεταρρύθμιση του Συντάγματος στη Σερβία δόθηκε στους πολίτες με την πτώση του καθεστώτος Milosevic, χωρίς όμως να έχει ακόμη υλοποιηθεί. Η λειτουργία της σερβικής πολιτείας στηρίζεται στο Σύνταγμα του 1992. Το ζήτημα συνταγματικής αναθεώρησης αποτελεί κεντρικό - ηθικό και ρυθμιστικό - σημείο που θα υποδήλωνε τη βούληση για «αποκοπή από το παρελθόν». Οι Εκθέσεις της Επιτροπής ωστόσο διατηρούν σχετική απόσταση από το πραγματικό πολιτικό πρόβλημα, το οποίο αναστέλλει τη δυναμική της αναθεώρησης, και αρκείτε στην αναφορά στις «δυσκολίες συναίνεσης, απαραίτητης για την αναθεώρηση» (βλ. EC 2003:5). Σε καμία περίπτωση στις Εκθέσεις δεν αναφέρονται τα πραγματικά πολιτικά εμπόδια, όπως τα βραχυχρόνια πολιτικά συμφέροντα, κατά τη διαδικασία της αναθεώρησης, ούτε το περιεχόμενο των προτάσεων αναθεώρησης που έχουν τεθεί έως σήμερα. Θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι, μέχρι τώρα, οι προτάσεις είναι «πανομοιότυπες του προηγούμενου Συντάγματος» (Nations in Transit, 2005) και δεν ανταποκρίνονται στις σύγχρονες δημοκρατικές ανάγκες μιας χώρας που επιθυμεί να ενταχθεί στην ΕΕ (ICG, 2005). Επίσης, αφότου οι Εκθέσεις των προηγούμενων ετών αναγνωρίζουν την ανάγκη μεταρρύθμισης του Συντάγματος της Σερβίας, η «Έκθεση Προοπτικής» αναφέρει ότι το Σύνταγμα της Σερβίας σέβεται τις αρχές της δημοκρατικής διακυβέρνησης και του κράτους δικαίου (Feasibility Report, 2005:5). Ένα άλλο παράδειγμα θα ήταν οι αναφορές στις εμπλοκές πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων χωρίς να παρουσιάζεται αναλυτική εικόνα, όπως αυτό συμβαίνει στις εκθέσεις του Freedom House, Nation in Transit (βλ. Nations in Transit 2004, 2005, ή ICG, 2004:17-18). Σχεδόν κάθε θεματική ανάλυση των Εκθέσεων αποφεύγει να διεισδύσει στο πολιτικό σκέλος των προβλημάτων. Με αυτό τον τρόπο, η Επιτροπή μειώνει σημαντικά τη δυνατότητα επιρροής της Έκθεσης στο εσωτερικό του συστήματος, με αναφορά είτε στην αποτίμηση της κατάστασης της δημοκρατίας, είτε στην υποστήριξη των προτεινόμενων δράσεων και μεταρρυθμίσεων.

Συγκρινόμενη με την περίοδο Milosevic, η συνολική εικόνα που παρουσιάζει η λειτουργία των θεσμών της Σερβίας είναι αισθητά καλύτερη σήμερα, αν και ακόμη όχι ικανοποιητική. Μπορεί οι Σέρβοι πολίτες να διενεργούν ελεύθερες εκλογές, αλλά αυτό δεν καθιστά τους κυβερνώντες τους πλήρως υπόλογους. Η μετάβαση στις αρχές

της φιλελεύθερης δημοκρατίας συνδέεται με τη μετάβαση από το «σύστημα του Milosevic» που καθυστερεί σημαντικά, αναστέλλοντας τη δημοκρατική εδραίωση. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει προσπάθειες μεταρρύθμισης των πολιτικών θεσμών και αρκετοί νόμοι έχουν ψηφιστεί προς αυτή την κατεύθυνση, χωρίς να μπορεί να θεωρείτε δεδομένη η εφαρμογή των νέων νόμων και ρυθμίσεων. Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο η οποιαδήποτε πρόοδος οφείλεται στην επιρροή της ΕΕ ή καλύτερα, αν η ευρωπαϊκή προοπτική και οι μηχανισμοί του εξευρωπαϊσμού τελικά αποδίδουν στην περίπτωση της Σερβίας. Μία πιθανή απάντηση είναι ότι, παρόλο που ο δρόμος για την προσχώρηση της Σερβίας στην ΕΕ μοιάζει μονόδρομος, μπορούμε σήμερα να παρατηρήσουμε μια διαφορετική εικόνα όσον αφορά τη συναίνεση γύρω από τις αναγκαίες δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Ελάχιστες πολιτικές δυνάμεις που αντιπροσωπεύονται από τα σημερινά κόμματα (ICG, 2004b) υποστηρίζουν με ζήλο τον πλήρη εξευρωπαϊσμό, τα οποία όμως είτε είναι μικρότερης πολιτικής επιρροής (όπως το G17+) είτε δεν συμμετέχουν στην Κυβέρνηση (Δημοκρατικό Κόμμα). Τον πρόβλημα, έτσι, μεγεθύνεται από το γεγονός ότι παραμένει άθικτος ο σκληρός κυβερνητικός πυρήνας που αντιστέκεται σε αυτή τη δυναμική, με αποτέλεσμα να καθυστερούν οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις.

Συμπεράσματα

Η μελέτη επιχείρησε να εξετάσει τη σχέση μεταξύ εξευρωπαϊσμού και εκδημοκρατισμού στο Σερβικό πολιτικό σύστημα. Κατέδειξε ότι και οι δύο έννοιες αποτελούν εξόχως δυναμικά και βαθύτατα πολιτικά φαινόμενα, που επηρεάζουν τη διαδικασία συστημικής αλλαγής που διέρχεται, αν και με περιορισμένα ακόμη αποτελέσματα, η Σερβία, ενόψει της ευρωπαϊκής προοπτικής. Ιδιαίτερα όσον αφορά τον εξευρωπαϊσμό, η μελέτη αποτύπωσε τη διττή του ιδιότητα, ως μέσου θεσμικής προσαρμογής, και ως μηχανισμού διάχυσης αξιών στο εσωτερικό ενός πολιτικού συστήματος που αγωνίζεται να ξεπεράσει τις πληγές του πρόσφατου παρελθόντος. Ένα πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού, κυρίως όσον αφορά την αποτελεσματικότητά του να μεταβάλλει το εσωτερικό πολιτικό σκηνικό στη Σερβία, αποτελεί μια αμφίδρομη διαδικασία. Κι αυτό γιατί η ίδια τροφοδοτείται από την πολιτική βούληση αλλά και τη θεσμική ικανότητα εσωτερικών παραγόντων να μετασχηματίσουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν

με γνώμονα την προώθηση μεταρρυθμίσεων προς όφελος της δημοκρατικής λειτουργίας των θεσμών. Αποτελεί έτσι μια άσκηση στην ικανότητα διακυβέρνησης μιας χώρας που επιθυμεί να μεταβάλλει τις σχέσεις της με την ΕΕ από προέκταση των διεθνών της σχέσεων με έναν εξωγενή φορέα επηρεασμού της πολιτικής της, σε ένα σύστημα αμοιβαίας διακυβέρνησης: μία κατάσταση, δηλαδή, στην οποία ένα εθνικό πολιτικό σύστημα προσαρμόζεται και λειτουργεί στο πλαίσιο ενός ευρύτερου, διεθνικού αλλά έντονα θεσμοθετημένου πολιτικού συστήματος, αυτού της ΕΕ.

Σε αυτή τη διαδικασία μετασχηματισμού, η αναβάθμιση της ποιότητας της δημοκρατίας αποτελεί κάτι περισσότερο από ένα τυπικό προαπαιτούμενο ένταξης. Αποτελεί το ίδιο το μέτρο της επιτυχίας της όλης διαδικασίας ουσιαστικής και όχι μόνον τυπικής συστημικής σύγκλισης με ένα ευρύτερο αξιακό σύστημα - έναν κοινό πολιτικό και νομικό πολιτισμό - που βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η περίπτωση της Σερβίας καταδεικνύει ότι η σχέση εξευρωπαϊσμού και εκδημοκρατισμού δεν μπορεί να ιδωθεί ως ευθύγραμμη, πολύ περισσότερο δε ως αυτόματη ή τελεολογική, αλλά ως μια διαλεκτική και εν τέλει «στοχαστική» πορεία με τα δικά της χαρακτηριστικά, τις δικές της αντινομίες και πρωτίστως τα δικά της αποτελέσματα. Η εν λόγω απεικόνιση δεν αλλοιώνει όμως τον εξέχοντα ρόλο που διαδραματίζει ο τρόπος με τον οποίο η ΕΕ επιλέγει να προσεγγίσει ένα πολιτικό σύστημα όπως η Σερβία, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο το τελευταίο καλείται να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις - πολιτικές, θεσμικές, συμπεριφορικές, κ.ά, - που αναδεικνύει η προσπάθεια της συστημικής σύγκλισης με ένα νέο πρότυπο οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας. Από εδώ άλλωστε προκύπτει και η δυσκολία του εγχειρήματος, δηλαδή η αξιολόγηση των επιμέρους κριτηρίων που αποτελούν το μέτρο της επιτυχίας μιας τέτοιας προσπάθειας.

Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη εστιάστηκε στην εφαρμογή του δημοκρατικού κριτηρίου, την κορωνίδα κάθε αξιόπιστης μεταρρύθμισης προς ένα ανοικτό, ανεκτικό και υπεύθυνο πολιτικό σύστημα με επίκεντρο τον πολίτη, τις ελευθερίες του και την ικανότητά του να διατηρεί ζωντανή την ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο. Οι όροι όμως συγκρότησης μιας δημοκρατικής συλλογικής συμβίωσης σε μια σύνθετη, πολύπαθη και θεσμικά αδύναμη πολιτική πραγματικότητα, όπως αυτή που αντανάκλα η Σερβία, δεν είναι δυνατόν να προκύψει μόνον από την άσκηση εξωτερικής πίεσης, αλλά από έναν συνδυασμό δράσεων που αφορούν την ίδια την ικανότητα της δημοκρατικής διεκδίκησης. Η μελέτη, στην προσπάθειά της να διερευνήσει την αρχική υπόθεση εργασίας, ότι τα όρια του εξευρωπαϊσμού της Σερβίας προσδιορίζονται από τα ίδια τα

όρια του εκδημοκρατισμού της, εξέτασε τη στρατηγική της ΕΕ σε συνδυασμό με τον τρόπο με τον οποίο οι εγχώριοι δρώντες αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν την ανάγκη για βιώσιμες και κοινωνικά νομιμοποιημένες θεσμικές μεταρρυθμίσεις.

Το γενικό συμπέρασμα της μελέτης που επιβεβαιώνει την υπόθεση εργασίας είναι ότι το Σερβικό πολιτικό σύστημα δεν βρίσκεται σε εκείνο το σημείο ωρίμανσης για να αποδεσμευτεί από χρόνια προβλήματα δημοκρατικής λειτουργίας και για το λόγο αυτό προβαίνει σε αποσπασματικές και καχεκτικές προσπάθειες δημοκρατικής μεταρρύθμισης. Δεν είναι, όμως, μόνον το ίδιο που ευθύνεται για την καθυστέρηση να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της ΕΕ, όπως αυτές αποτυπώνονται σε δημόσια έγγραφα για την πρόοδο των αλλαγών και καθορίζουν τα πλαίσια στα οποία πρέπει να κινηθεί η Σερβική μεταρρυθμιστική πολιτική. Ευθύνεται και ο τεχνοκρατικός τρόπος με τον οποίο η ΕΕ προσεγγίζει την εφαρμογή του δημοκρατικού κριτηρίου στη Σερβία, κάτι που αποτυπώνεται ή ενίοτε εξαντλείται σε θεσμικές διαπιστώσεις που δεν μετουσιώνονται εύκολα σε ένα συνεκτικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης φέρουν εκείνες οι δυνάμεις εντός της Σερβίας που αντιμετωπίζουν με αμφιβολία την ευρωπαϊκή προοπτική, στο βαθμό που αυτή επιτάσσει ριζικές αλλαγές σε όλο το φάσμα της προσαρμογής, από την αποτελεσματικότητα των θεσμών έως την ίδια την πολιτική κουλτούρα. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της μετά-Milosevic εποχής, όπου «νέοι» πολιτικοί σχηματισμοί διατηρούν στην ηγεσία και το πολιτικό προσωπικό τους το στοιχείο του ατομικισμού, της διαίρεσης και του ευκαιριακού κομματισμού.

Με άλλα λόγια, οι εξωσυστημικοί δρώντες, όπως η ΕΕ και οι μηχανισμοί που διαθέτει για τον επηρεασμό της διαδικασίας εκδημοκρατισμού, δεν είναι σε θέση να διεισδύσουν στον σκληρό πυρήνα του σερβικού πολιτικού συστήματος, λόγω της διατήρησης αντίρροπων δυνάμεων, ικανών να αναβάλλουν, ή και να αναστέλλουν, τη δημοκρατική δυναμική που υπόσχεται η ευρωπαϊκή προοπτική. Η απουσία νέων, βιώσιμων και μεγάλης κλίμακας κοινωνικών σχηματισμών που θα λειτουργήσουν ως καταλύτης για τη δημοκρατική μετάβαση - ένας μεγάλος δημοκρατικός συνασπισμός - έχει ως αποτέλεσμα να παραμένει η Σερβία σε μια φάση ανεκπλήρωτης μεταρρύθμισης, που θα επέφερε ουσιαστικές τομές στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας και στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι πολίτες θα αποτελούσαν τους φορείς της συστημικής αλλαγής και τη νομιμοποιητική δύναμη μιας νέας διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφία

- Adams J.**, 2004, “Srpska tranzicija kroz prizmu predsednickih izbora 2002-2003”, *Nova Srpska Politicka Misao*, Vol. IX, No1-4
- Antonic S.**, 2005, “Skupstina Srbije danas”, *Nova Srpska Politicka Misao*, Analize 1
- Avramovic Z.**, 2001, “Zasto je DOS uspeo da pobedi”, *Nova Srpska Politicka Misao*, Posebno Izdanje 1
- Bachev D., Andreev S.**, 2005, “Top-down vs Bottom-Up Aspects of the EU Institution- Building Strategies in the Western Balkans”, *South East European Studies Programme*, Occasional paper No 3/05, St. Anthony’s College Oxford
- Batt J.**, 2005, “The Question of Serbia”, *Chaillot paper No81*, Institute for Security Studies
- Belancic**, 2001, “Ambivalentnost Petog Oktobra”, *Nova Srpska Politicka Misao*, Beograd, Posebno Izdanje 1
- Bieber F.**, 2000, “Failed Transition and the Multiple Legitimacy Crisis of post 1992 Yugoslavia”, Central European University, International Relations and European Studies
- Borzel T. and Risse Th.**, 2003, Conceptualising the Domestic Impact of Europe, in Featherstone K. and Radaelli C.(eds) *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, p.57-82
- Bunce V, Wolchik S.**, 2006, Defining and Domesticating the Electoral Model: A Comparison of Slovakia and Serbia, *CDDRL Working Papers*, No 61, Stanford University
- Burchil R.**, 2003, International Law on Democracy and the Constitutional Future of the EU: Contributions and Expectations, *Queen’s Papers on Europeanization*, No3
- Cesarini P, Hite K. (eds)**, 2004, *Authoritarian Legacies and democracy in Latin America and Southern Europe*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana
- Cole A.**, 2001, “National and Partisan Context of Europeanization: The case of French Socialists, *Journal of Common Market Studies*, 39/1, 15-36
- Coombes D.**, “Politics and Bureaucracy in the Modern Administrative State: Comparing Western and Eastern Europe” in Verheien (ed), *Politico-administrative Relations*
- Δάγτογλου Π. Δ.**, 2002, *Οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες: μετά τη Συνθήκη της Νίκαιας*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα

Demetropoulou L., 2004, "Europeanization Potential and Accession prospects in the Western Balkans", *European Balkan Observer*, 2/2, 5-9

Economist on line 13/09/2004, Srbija I Crna Gora: Vlak bez Voznog Reda, broj 225

Featherstone K. 2003, "introduction: In the Name of Europe" in Featherstone K. and Radaelli C.(eds) *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, p3-26

Friis L. και Murphy A., 1999, "The European Union and central and Eastern Europe: Governance and Boundaries", *Journal of Common Market Studies*, 37/2, 211-32

Ganev, V.I., 2001, "Dysfunctional Sinews of Power: Problems of Bureaucracy – Building on the Postcommunist Balkans", paper presented at the conference on "Civil Society and the State: A Fresh Look at the problems of Governance in the Balkan Region" Split, Croatia, November 23-24

George J., Bache I., 2005, *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford

Goati V., 1989, *Politicka Anatomija Jugoslovenskog Drustva*, Naprijed, Zagreb

Golubovic Z., 1987, *Kriza Indentiteta savremenog Jugoslovenskog Drustva*, Filip Visnjic, Beograd

Gow J., 1997, "Review Articles. After the Flood: Literature on the Context, Causes of Yugoslav War Reflections", *The Slavonic and East European Review*, 75/3

Grabbe H., 1999, "A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for Central and East European Applicants", Robert Schuman Centre Working Paper, 12/99

Grabbe H., 2003, Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process, in Featherstone K. and Radaelli C.(eds) *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, p. 303-30

Grugel J., 2002, *Democratization: A critical Introduction*, Palgrave, New York

Hupchich D., 2002, *The Balkans- from Constantinople to Communism*, Plagrave, London

ICG 2000, "Current Legal status of Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and of Serbia and Montenegro" Balkans Report No. 101, International Crisis Group

ICG, 2003a, "A marriage of Inconvenience: Montenegro 2003", Balkans Report No.142, International Crisis Group

ICG, 2003b, "Thessaloniki and After (III) The EU, Serbia, Montenegro and Kosovo" Europe Briefing, International Crisis Group

ICG, 2004a, "Serbia's U-Turn", Europe Report No154, International Crisis Group

- ICG**, 2004b, “Serbia’s Changing Political Landscape”, Europe Briefing, 22. July, International Crisis Group
- ICG**, 2005, “Serbia: Spinning its Wheels”, Europe Briefing No39, 23. May, International Crisis Group
- Ιωακειμίδης Π.Κ.**, 1999, *Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση, θεωρία - διαπραγμάτευση, θεσμοί και πολιτικές*, Θεμέλιο, Αθήνα
- IWPR** 1999b, Milosevic's Men Are Jumping, November 5, Institute for War and Peace Reporting
- IWPR** 1999a, Muzzling the Media, 21 September, Institute for War and Peace Reporting
- IWPR** No 562, Politics Sways Serbia’s Judges, 27. Jun 2005, Institute for War and Peace Reporting
- IWPR**, No 516a, Nova Formula za Usporeni Proces Integracije, Institute for War and Peace Reporting, 17/09/2004
- IWPR**, No 516b, Patenovo Pismo, Institute for War and Peace Reporting, 17/09/2004
- Janjic D.**, “Ustavne Promene”, Round Table “Novi Ustav Srbije za Evropske Integracije”, available at <http://www.pravniforum.org/>
- Kaldor M. and Vejvoda I.**, 1999, *Democratization in Central and Eastern Europe*, Pinter, London and New York
- Kameron F., Kintis A.**, 2001, “Southeastern Europe and the European Union”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 1/2 ,94-122
- Knill C., Lehmkuhl D.**, 1999, “How Europe Matters: Different Mechanism of Europeanization”, *European Integration On line papers* 3/7
- Kubicek, P.J. (ed)**, 2003, *The European Union and Democratization*, Routledge. London
- Kuzio T.,2001**, “Transition in Post Communist States: Triple or Quadruple?” *Politics*, 21/3,168-77
- Λαγάνη Ει.**, 1995, Σερβία και οι Σέρβοι, στο , Βερέμης Θ.(επιμ), *Βαλκάνια: Από το Διπολισμό στη Νέα Εποχή*, Γνώση, Αθήνα, 2^η έκδοση
- Ladrech 1994**, “The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: the Case of France” *Journal of Common Market Studies*, 32/1, p.69-88
- Linz J.J., Stepan A.**, 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The John Hopkins University Press, London

- Lippert B., Umbach G., Wessels W.**, 2001, “Europeanization of the CEE Executives: EU membership Negotiation as a Shaping Power, *Journal of European Public Policy*, 8/6, 988-1012
- Massari M.** 2005, “Do All Roads lead to Brussels? Analysis of the Different Trajectories of Croatia, Serbia and Montenegro and Bosnia and Hercegovina”, in *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 18, No 2
- Medjak V.**, 2004, “Twin-track Approach towards Serbia-Montenegro: A Recipe for Faster EU Integration?” St Anthony’s College Oxford, European Studies Centre available at: http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/seesox-medjak_comment.pdf
- Miller N. J.**, 1997, A Failed Transition: The Case of Serbia in Karen D., and Parrot B.(eds), *Politics, power and the Struggle of democracy in South-East Europe*, Cambridge University Press
- Milosevic M.**, 2000, “Political guide to Serbia 2000”, Media Center, Belgrade
- Miric J.**, 1984, *Sistem I Kriza*, CKD, Zagreb
- Μπέλλου Φ.**, 2006, 'Η Ευρωπαϊκή Ένωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Από τη Διαχείριση Κρίσεων στην Ενσωμάτωση', στο Μ. Ι. Τσινισιζέλης και Δ. Κ. Ξενάκης (επιμ.), *Παγκόσμια Ευρώπη: Οι Διεθνείς Διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, , σελ. 433-460
- Nations in Transit** 2003. 2004, 2005, 2006, Reports Serbia and Montenegro, House of Freedom
- Offe C.**, 1991, “Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory facing the Triple Transition in East Central Europe, *Social Research*, 58/4, 865-81
- Olsen, 2002**, “Many Faces of Europeanization”, *Arena Working Papers*, 01/2, Oslo
- Papadimitriou D.**, 2001, “European Strategy in the Post-Communist Balkans”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 1/3, 69-94
- Papadimitriou D. and Phinnemore D.**, 2003, “Exporting Europeanization to the Wider Europe: The Twinning exercise and Administrative Reform in the Candidate Countries and beyond”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 3/2, 1-22
- Pappas T.**, 2005, “Shape Culture, Individual Strategy and Collective Action: Explaining Slobodan Milosevic’s Charismatic Rise to Power”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 5/2, 191-211
- Pavlowich S.**,2002, *Serbia: The history behind the Name*, Hurs and Company, London

- Pesic V.**, 1996, "Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis", *United States Institute of Peace, Peaceworks* No8.
- Pietz T.** 2005, "Demobilizing and Retraining for the Future: Armed Forces in Serbia and Montenegro", Bonn International Centre for Conversion, Brief 31
- Pridham G.**, 2005, *Designing Democracy, EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, Palgrave, London
- Pridham G.**, 2002, "EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States- Formality and Reality", *Journal of Common Market Studies*, 40/3, 953-73
- Radaelli C.**, 2003, Europeanization of Public Policy, in Featherstone K. and Radaelli C.(eds) *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, Oxford, p.27-56
- Ramet S.P.**, 1992, *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962-1991*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2nd edition
- Rosamond B.**, 2000 , *Theories of European Integration*, Palgrave, London
- Rupnik J.**, 2003, "Europe's Challenges in the Balkans, A European Perspective", *Readings in European Security* Vol 3., CEPS, International Institute for Security studies, London
- Samardzic S.**,2004, "Jacanje drzave je uslov svih reformi", *Prizma*, Centar za Demokratsko Liberalne Studije
- Samardzic S.**, 2003, "Rule of Law and Constitutional Framework: Base for Stabilization, Reconstruction and Economic Progress", Europe-Russia Working Papers, presented at the conference "Southeastern Europe, Moving Forward", Ottawa
- Samardzic S.**, 2001, "Jos ne svice rEUjna zora, Evropska unija I drzavna zajednica SCG- najnovije stanje, *Prizma*, Centar za Liberalno Demokratske Studije
- Schimmelfenning F., Engert S., Knobel H.**, 2002, The Conditions of Conditionality: The impact of EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States, paper prepared for workshop 4, "Enlargement and European Government", ECPR, Joint Session of Workshops, Turin, March 22-27
- Smith K.E.**, 2004, The Evolution and Application of EU Membership Conditionality, in M.Kremona (ed), *The Enlargement of the European Union*, Oxford University Press, Oxford, π.105-139
- Subotic**, 1995, (Kon)Federalizam u Jugoslaviji 1918-1990, *Institut za Politicke Studije*, Beograd

Sotiropoulos D., 2002, “From an Omnipresent and Strong and a Big and Weak State”, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 2/1, 63-74

Σωτηρόπουλος Δ., 2000, Η πορεία του εκδημοκρατισμού στα Βαλκάνια, στο Ντόκος Θ., Πιέρρος Φ. (επιμ.) *Τα Βαλκάνια μετά τον πόλεμο του Κοσσυφοπεδίου*, Σιδέρης, Αθήνα

Teokarevic J., 2003, “EU Accession and the Serbian- Montenegrin Constitutional harter”, *Romanian Journal of Political Science*, 3/2, 39-49

Tocci N.,2004, “The EU Intervention in Ethno-political Conflicts: The Case of Cyprus and Serbia and Montenegro”, *European Foreign Affairs Review* 9, 551-73

Torreblanca J., 2003, The Enlargement Acquis and External Strategy: a prelude to deliberative foreign policy?, CPA Estudios, Working Papers 4

Vejvoda I., 2004, “Serbia after four years of transition”, *Chaillot Paper No70*, Institute for Security Studies

Verney S., 2005, Political Conditionality and the Quality of Democracy: The Case of Greek Association and Accession to European Community, in Kabaalioglou H, Dartan M., Akman S., Nas C. (eds) *Europeanization of South-Eastern Europe: domestic Impacts of Accession Process*, Marmara University, European Community Institute, Istanbul

Verney S., 2002, Creating the Democratic tradition of European Integration: The South European Catalyst, in Sjursen H.(ed), *Enlargement and the Finality of the EU*, Arena Report No7

Vachudova M.A. 2004, “Strategies of Democratization and European Integration in the Balkans”, in M.Kremona (ed), *The Enlargement of the European Union*, Oxford University Press, Oxford, p.141-60

Vukadinovic Dj., 2004, “ Decembar 2003- Alternativno prolece srpske deokratije” *Nova Srpska Politicka Misao*, Vol. IX, No1-4

Woodward S., 1995, *The Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the cold War*, The Brooking Institute, Washington D.C.

Χρυσόχόου Δ. Ν., 2003, *Θεωρία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Παπαζήσης, Αθήνα

Zielonga J. and Pravda A., “Democratic Consolidation in Eastern Europe”, *International and Transnational Factors*, Vol.2

Έγγραφα της ΕΕ

COM,2002, Stabilization and Association Report, Federal republic of Yugoslavia, Commission Staff Working Paper, 163

COM,2003, Stabilization and Association Report, Serbia and Montenegro, Commission Staff Working Paper, 139

COM, 2004, Stabilization and Association Report, Serbia and Montenegro, Commission Staff Working Paper, 206

COM, 2005, Serbia and Montenegro, 2005 Progress Report, European Commission 561

EC 2002, Federal Republic of Yugoslavia, Country Strategy Paper 2002-2006, European Commission, DG RELEX

Feasibility Report 2005, Commission Staff Working Paper 748, Report on the Preparedness of the Serbia and Montenegro to Negotiate a Stabilization and Association Agreement with the European Union

PRES/96/33, General Affair Council 1996

PRES/97/129 General Affair Council 1997

Συμπεράσματα Προεδρίας, 1993, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης

Συμπεράσματα Προεδρίας, 1999, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι